

БРОЈ
10

БИБЛИОТЕКА
НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

БРОЈ
10

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

СТРЕЉА

ЛЕСКОВЧАНИ У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

(ИСТОРИЈА И ПРЕДАЊЕ)

ИЗДАТО ПОВОДОМ ПРОСЛАВЕ СТОПЕДЕСЕ-
ТОГОДИШЊИЦЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

1954

ШТАМПАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „НАПРЕДАК“ — ЛЕСКОВАЦ, ТЕЛ. 435

БРОЈ
10

БИБЛИОТЕКА
НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

БРОЈ
10

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

СТРЕЉА

ЛЕСКОВЧАНИ У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

(ИСТОРИЈА И ПРЕДАЊЕ)

ИЗДАТО ПОВОДОМ ПРОСЛАВЕ СТОПЕДЕСЕ-
ТОГОДИШЊИЦЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

1954

ШТАМПАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „НАПРЕДАК“ — ЛЕСКОВАЦ ТЕЛ. 435

УВОД

О учешћу Лесковчана у Првом устанку писано је и досад. Чланке о томе објавили су М. Милићевић, Св. Марић, Коста Ненадовић, Јован Ђорђевић и др.¹⁾ Наведени радови, растурени по разним публикацијама, обрађују само поједине моменте из ових догађаја или пак поједине личности, углавном Стрељу.

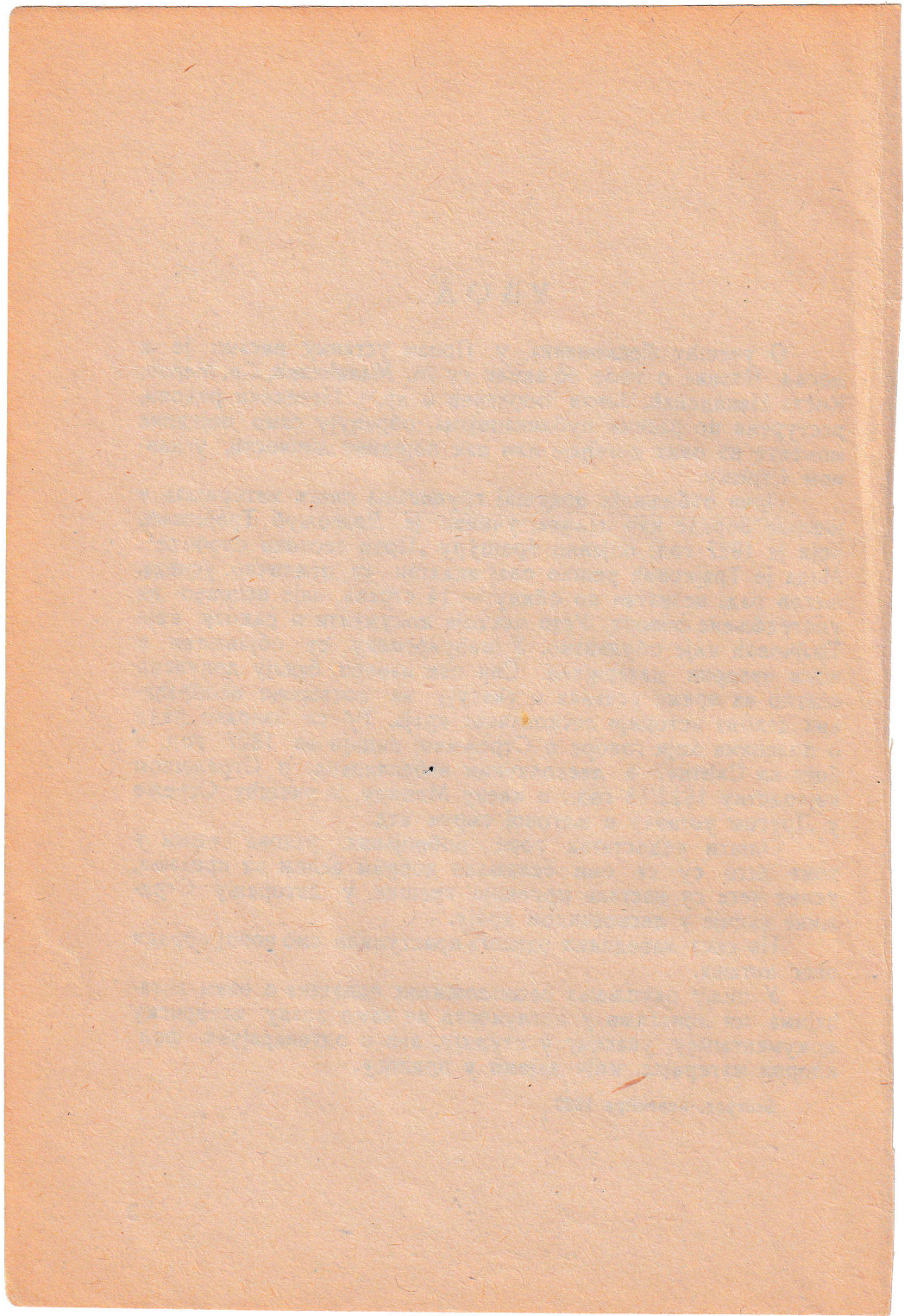
Први озбиљнији покушај груписања овога материјала, и његове обраде као целине, учинио је Драгољуб Трајковић, који је 1927 год. објавио брошуру „Први весници слободе“. Мада је Трајковић решио овај задатак са прилично успеха, његов рад, незнатан по обиму — 14 страна, није исцрпео ни употребљене изворе. Усто постоје документи и радови које Трајковић није обухватио. У међувремену су објављени и нови изворни материјали. Сви ови извори бацају допунско светло на време устанка и указују на постојање необрађених делова историје лесковачког краја. Ту се заправо ради о подацима који говоре о Стрељиној акцији из 1807 год. и боју на Сићеву, о лесковачким избеглицама, о Стрељином војводству 1812/13 год., о кнезу Момиру, о учешћу Стреље у Другом устанку и његовој смрти итд.

Општи недостатак горе побројаних радова лежи у томе што су се они ослањали добрим делом на предања, услед чега су настале крупније грешке у датирању Стрељине акције у лесковачком крају.

Из свих наведених разлога приступили смо новој обради овог питања.

У циљу окупљања расположивих података о овим догађајима, ми доносимо у потпуности не само праву историску документацију, унесену у студију, већ и одговарајући фолклорни материјал, који дајемо у прилогу.

Београд, новембра 1952.

I НАЦИОНАЛНО БУЊЕЊЕ ЈУЖНОГ ПОМОРАВЉА

Устанак Срба у Београдском Пашалуку и њихови војни успеси нису могли да прођу незапажени од раје суседних пашалука. Они су условили прве појаве националног буђења и створили напету револуционарно стање у суседним српским крајевима, па и у Јужном Поморављу. Сваког тренутка могле су да плану нове побуне.

Већ у пролеће 1805 године дошло је до првих побуна.

Аустриски обавештајци су јавили о сукобима побуњених хришћана пиротског краја са Турцима, у којима су ови последњи редовно извлачили дебљи крај²⁾.

Иста обавештајна служба послала је својим претпостављеним и следећу вест примљену из Београда:

„Хришћани нишке и пиротске нахије, који су се у овим крајевима дигли на оружје против Турака, сигурно су у споразуму са Србима београдске владе. Афус ага из Ниша и Шашит паша из Лесковца напали су тамошње побуњене хришћане, при чему је пало 200 Турака, док је на другој страни преко 800 хришћана убијено. Њихове главе већ су послате у Цариград“³⁾.

Постоје и други подаци који указују на појаву устаничког расположења у тој години. Из једне белешке види се да су тада Турци набили на колац једног свештеника усред Пирота⁴⁾.

На основу нама неприступачних извора, које наводи Вукићевић, види се да су се тада Срби били узнемирили у Крушевачкој жупи, око Ниша и у пиротском крају.

„Крајем фебруара и почетком марта већ су се узбунили Срби у околини пиротској и поубијали неколико Пасван оглових субаша. Пасван Оглу једва их је умирио задовољивши њихове захтеве. Један део побуњених Срба у пиротском крају који није био задовољан оним што им је дао

Пасван Оглу оставио је свој крај и пребегао шумадијским устаницима⁵).

По подацима француског листа Moniteur, Хафис паша нишки је „позвао неке српске старешине и побио, па затим нека села опленио“⁶).

После српске победе на Иванковцу, 6/18 августа, када су Срби потукли регуларну армију Хафис пашину, ова устаничка психоза је, бесумње, била појачана.

Напомињемо да у то време није било већих покрета у Лесковачком Пашалуку, пошто су устаници из Београдског Пашалука били у добрим односима са лесковачким пашом, Шашит пашом. Читав низ чињеница говори о томе. Тако, на пример, постоје документи о томе да су у марту месецу 1804 године дахије стрепеле да ће Шашит паша доћи у помоћ Србима, о чему се био пронео глас⁷). Године 1805 Шашит паша није желео да стиче славу у борби против Срба. Њега су интересовала сасвим друга питања. Он је прижељкивао Нишку тврђаву и једва је чекао да Афус ага напусти Ниш да би је одмах присвојио⁸). Исте године Шашит паша води сопствену политику и не помаже Хафис пашин поход на Београдски Пашалук. Штавише, он је забранио својим људима да ступају у Хафис пашину службу⁹). Истовремено, Карађорђе одбија да нападне Параћин, после победе на Иванковцу, пошто је то Лесковачки Пашалук. Да не би било прекршаја дисциплине, он је поставио чак и страже према Параћину¹⁰). После победе на Иванковцу устаници из Београдског Пашалука консултују се са Шашит пашом, који се појављује као њихов посредник код султана¹¹).

Да би се схватило овакво држање Шашит паше, треба подвући чињеницу да у то доба устаници нису прихватили пребеглице из оних суседних пашалука са којима су били у добрим односима. До битке на Иванковцу српски устанак био је унутрашња ствар Београдског Пашалука. Тек 24 новембра, 6 децембра 1805 године, на Смедеревској скупштини прихваћени су предлози Карађорђа и решено је између осталог:

1) „Да се међу војнике приме и Срби изван Београдског Пашалука у опште сваки, који би дошао из српских земаља под Турском и желео да се бори против Турака“.

2) „Да се кад Турци почну нападати или и пре тога, нападне на земљиште изван београдског пашалука и похватају згодна места за одбрану и утврде“¹²).

Значај ове скупштине није довољно истакнут у нашој историској литератури. Из наведених цитата видимо да је на овом састанку народних претставника измењена стратегија Првог устанка и донесена одлука за напад на суседне пашалуке. Мада је ово решење донето ради одбране ослобођене територије, то је уствари била одлука о преузимању офанзивних акција у циљу ширења устанка. Прихватање оваквих решења имало је далекосежан значај. То је била нека врста објаве рата свим суседним пашама. Тек онда, после две године оружаних борби, устаници су почели да прихватају пребеглице из суседних пашалука, да их обухватају својим одредима, и да формирају војне јединице од њих.

Почетком 1806 године српска војска, под командом Младена Миловановића и Станоја Главаша, пошла је на Лесковачки Пашалук. Потукавши турску војску предвођену од лесковачког паше, с ким је био и крушевачки бег Вренчевић, у биткама које су трајале од 7 до 12 јануара, она је заузела Крушевац и упутила се према Нишу.

У исто време Друго одељење под командом Петра Добрњца заузело је Параћин, Ражањ и Алексинац¹³).

У пролеће исте године, под руководством инжењерског капетана Вуче Жикића, пребеглице из Срема, који се придружио војсци Петра Добрњца, подигнут је и утврђен велики шанац између Алексинца и Ражања на улазу у Ђунишки теснац, на десној обали Мораве. Тај шанац прерастао је у читав утврђени систем, који се протезао преко обеју обала Мораве. Због херојских бојева вођених на њему овај је шанац касније добио име Делиград¹⁴).

Делиград је имао велики стратeгиски значај, пошто је солидно затварао долину Мораве, тај главни природни пут за продирање турске војске према Београдском Пашалуку.

На утврђивању и у одбрани Делиграда много су допринели и пребеглице из лесковачког краја, тзв. лесковачки бећари.

Шта су били бећари најбоље се види из једне белешке М. Милићевића која говори о делиградским бећарима:

„Делиград је осим тога, још нечим био Турцима мрзак и опасан. Из најудаљенијих крајева Старе Србије у њега су се стицали незадовољници и разглашавали су турско зло, и казивали српску моћ и уздање у се. Таки драговољни вој-

Др. С. С. С. к. б. 18,
бр. 193-203,
само о Делиграду

ници, у оно доба, звали су се „бећари“; они су пролазили свуда куда су год хтели и припремали су војсци српској пут, народу устанак, а Турцима неминовну погибију¹⁶).

Напустивши своја имања, посветивши целу своју активност ратовању, бећари су нужно морали да живе и да се издржавају као професионални војници. На основу једне Вукове белешке у његовом „Рјечнику“, по којој бећари „нијесу војевали за своје куће, него за плату“, неки их аутори погрешно приказују као обичну најамничку војску. Бећари су били уствари ускоци са неослобођене турске територије, који су се као добровољци прикључили устаницима у Београдском Пашалуку и који су сву своју активност посветили народноослободилачкој борби и живели, попут хајдука, војничким животом.

Изгледа да је најистакнутији лесковачки борац у Првом устанку, Стреља, пребегао Србима баш у то време и прикључио се војсци Петра Добрића. Милићевић каже: „Чувши да су Срби устаници већ дошли до Алексинца, и да су се утврдили испод села Вукашиновца, Стреља остави своје место и добегне у „Делиград“¹⁶).

Ускоро по доласку Стреља је постављен за старешину. По причању П. Јокића, буљубаше Карађорђевог гарде, капетан Жика је после подизања шанца купио „још бећара и поставио им старешине: Николу и Стрељу над бећарима нишевачким; Циду над оним из Лесковца; Першу над свима осталима. С овим бећарима он оснажи и утврди Делиград...“¹⁷).

Турска војска напала је на Делиград у лето, 4/16 јула. Мада је овим фронтом командовао велики везир Ибрахим паша, румелиски валија, нападом је руководио Шашит паша лесковачки. Главни командант, Ибрахим паша, Шашит пашин рођак, остао је у Нишу са резервом од 5.000 војника. Војска са којом је Шашит паша напао на Делиград бројала је, по подацима аустриске обавештајне службе, 24.000 војника (по подацима фелдмаршала Rotkircha 16.000). Усто, треба напоменути да су на овом фронту Турци имали 20 топова и 3 хаубице¹⁸).

У овом крвавом боју Турци су били потучени. Са првим окршајем борбе на Делиграду нису биле свршене. Добивши појачање, турска војска, под командом Шашит паше, понова крене на Делиград 18/30 августа. Тек када су на

Делиграду по други пут били потучени, Турци су се повукли у Ниш, око кога су почеле нове борбе почетком септембра¹⁹).

Срби су отступили од Ниша тек у септембру, када су закључили примирје²⁰).

Лесковачки бећари који су радили на утврђивању Делиграда учествовали су у свим тим бојевима²¹).

Учесници тих бојева спомињу међу старешинама који су се тукли у Другом делиградском боју и кнеза Милоја Буковића „из села Црнче, нахије Лесковачке“²²).

Пошто се Стреља у бојевима на Делиграду „добро показао“, капетан Жика га је поставио „за старешину бећара из лесковачке нахије“²³).

Подизање Делиграда није имало искључиво одбранбени карактер. Њиме је створена и солидна база за даље акције на југу²⁴).

Вероватно је да су лесковачки бећари учествовали и у упаду Станоја Главаша у Топлицу и Лаб, пошто је тај поход кренуо из Делиграда. У овом брзом маршу, извршеном почетком септембра 1806 године са 2.500 пешака и 500 коњаника, заузето је и спаљено Прокупље, 27-VIII/8-IX и заузета Куршумлија²⁵).

По казивању савременика, у бојевима код Прокупља и Куршумлије учествовао је и споменути кнез Милоје²⁶).

О овом продору устаничке војске у Топлицу постоји и запис на минеју бошњачке цркве (на пола пута између Лесковца и Лебана). Њега је убележио поп Трајко Поповић, који је од 1870 године био на дужности у овој парохији, у којој су и његови преци били свештеници. У њему стоји да је Карађорђе дошао са војском „до села Дубова“, које се налази на северу од Пусте Реке, на јужном делу Пасјаче.

По нашем мишљењу, те године се десио и неуспео покушај подизања устанка у Запању, у власотиначком крају, и Знепољу, које се помиње у народном предању забележеном од Св. Марића²⁷). Предање везује овај покушај за погибију три брата, свештеника „из Великог Крчимира, сахрањених у истом месту“. Марић ставља овај догађај у 1805 годину, пошто предање казује да су њихове кости донете касније у Крчимир, а да наводно на надгробном споменику ових свештеника стоји 1807 година. Уствари, на том споменику стоји 1806 година²⁸). Ми се не слажемо са Марићевим

објашњењем. На надгробном крсту се ставља година смрти, а не година поновне сахране. Зато сматрамо да су ови свештеници погинули 1806 године. У прилог нашег мишљења наводимо и чињеницу да се у предању каже, да је „српска војска дошла над сами Ниш и како ће Ниш кроз који дан бати у српским рукама“. Очигледно је да се не ради о 1805 години, када су се борбе водиле северно од Крушевца и Параћина, већ о следећој години, када је српска војска први пут допрла до Ниша.

II СТРЕЉА — ОРГАНИЗАТОР УСТАНИЧКИХ И ГЕРИЛСКИХ АКЦИЈА НА НИШКОМ ФРОНТУ

У пролеће 1807 год. поново су отпочеле борбе у свим правцима, па и на Јужном фронту.

Већ у јануару 1807 године хришћани нишког краја дигли су се против Турака и тражили помоћ од Карађорђа. Тада су у Београду уверавали Маволакија, изасланика руског генерала Михељсона, да ће број побуњених хришћана у том крају ускоро достићи 20.000 лица²⁹).

У то време на нишком сектору фронта отпочело је извођење замашног стратегиског подухвата, чији би успех имао да доведе до пада Ниша. Радило се о покушају подизања устанка у нишком и лесковачком крају, о заузимању и затварању свих клисура на истоку и на југу од Ниша, о онемогућавању доласка икакве помоћи овом нападнутом граду.

Из многобројних докумената који следе видимо да је свим операцијама извођења ове стратегиске замисли руководио Стреља.

Основни документ из кога се то види је извештај митрополита Леонтија упућен Ипсилантију, кнезу Влашке и Молдавије, од 4/16 априла 1807 године, у коме се, између осталог, доставља и „Каталог српске војске“. У том се Каталогу за нишки сектор фронта каже:

„Петар командује војском према Нишу заједно са ресавским кнезом. Та војска допире до 7.000 људи а састоји се од Срба, Нишлија и других. Десно крило те војске под командом је Стреље, који управља крајем до Масурице. А лево под Вељком до Црне реке и Бање“³⁰).

Дакле, тог пролећа је Стреља био један од најважнијих војних руководилаца Јужног фронта, који се протезао од Тимочке Крајине до Јастрепца. Он је стављен на равну ногу са чувеним јунаком и познатим војним руководиоцем Хајдук

Вељком. Једино су главни команданти овога фронта били над њим. Чињеница да је Стреља руководио свим операцијама војне изолације Ниша одговара његовој функцији команданта десног крила.

Изгледа да је ова најзначајнија Стрељина акција Карађорђева замисао, пошто је она истоветна са Карађорђевим војним планом, одбаченим 1809 године²¹). У прилог оваквог закључка ишло би и предање о разговору Стреље и Карађорђа прибележено од Милићевића²²).

Прелазећи у офанзиву у циљу ослобођења нових крајева, Карађорђе је разрадио одговарајућу стратегију. Повезивање фронталне борбе са дизањем устанка у турској позадини претстављало је основно стратегиско начело напредовања српске војске.

Постојања пребеглица — бећара био је важан елемент у српским војним плановима. Зато су они били концентрисани на оним деловима фронта одакле су почињали српски напади према њиховим матичним територијама. Постављање старешина из неослобођених крајева није имало само за циљ да пребеглице добију сопствену команду. Оно је једновремено значило тешње повезивање са поробљеном рајом у циљу њеног дизања на оружје, као и оријентисање бећара на герилске акције у турској позадини. Зато старешине бећара нису биле само команданти својих одреда. Преко њих је ишао и сав пропагандни и организациони рад на ширењу устанка. Све се то да видети и из Карађорђевог деловодног протокола.

У тим условима јасно је да је Стреља био не само командант десног крила Јужног фронта, већ и главни организатор свих устаничких и герилских акција у Јужном Поморављу, са изузетком Пирота, који је припадао сектору Хајдук Вељка. Зато је његово име везано и за оне борбе у којима он није лично учествовао, као што је, на пример, борба код Дедобарског хана или устанак у Поречју.

Услед бројности оваквих акција на нишком сектору фронта у пролеће 1807 год., као и услед њихове честе једновремености, приморани смо да све ове акције обрадимо појединачно, па да се тек онда осврнемо на целину.

III РЕВОЛУЦИОНАРНО РАСПОЛОЖЕЊЕ РАЈЕ

Пре него што прикажемо све војне и устаничке акције изведене под Стрељиним командом, позабавићемо се расположењем и реакцијама хришћанског становништва из Јужног Поморавља у тој бурној епохи.

Пламен устанка тињао је у лесковачком крају већ дуже времена. Видели смо да су већ први бојеви у Београдском Пашалуку изазвали код раје узнемирење духова. Са првим нападом на Лесковачки Пашалук, извршеним почетком 1806 године, Јужно Поморавље постало је ратно попреште. Јасно је да је самим тим порасло и борбено расположење код раје овога краја. То се види из масовног преласка бећара који су ступали као добровољци у устаничке редове. Нарочито велику улогу у револуционисању раје лесковачког краја морао је, свакако, да одигра пад Крушевца. То је био један од највећих градова у Лесковачком Пашалуку, некадашње седиште Санџака. Саобраћајна повезаност Крушевца и Лесковца била је велика. Крушевац је био на друму који је преко Прокупља ишао за Лесковац. Валови војних бегунана и рањеника као и турско становништво које се повлачило пред устаничким четима долазили су и у Лесковац. У њему су се прибирали и делови разбијених турских одреда, који су проносили фантастичне вести о бројности и снази устаника.

Борбеност раје у околини Лесковца морала је да порасте у јачој мери ујесен 1806 године, када је Прокупље било заузето и спаљено и када су ови бегунци бројно нарасли³³).

Обновљени српски напади у правцу Ниша 1807 године имали су исто дејство. Усто је дошло ступање Русије у рат и акција Карађорђевих емисара, који су радили на подизању устанка.

Да је било контакта између угледних народних вођа и Карађорђевог војске не треба уопште сумњати.

Тако например Цветко Врановачки, механџија из села Бошњака, један од вођа устанка у лесковачком крају, успоставио је такве везе. Летопис цркве бошњачке каже: „Преко својих људи имао је везе са Карађорђем“.

Да би се у потпуности схватило сазревање устаничке психозе у Јужном Поморављу, не треба занемарити ни деловање устаничких изасланика у овом правцу. Устанички одреди слали су своје људе у Јужно Поморавље ради револуционарне агитације и организовања устанка. Такве изасланике спомиње и командант Мериаж, француски конзул у Видину, у свом извештају упућеном Министарству иностраних послова 11/23 априла 1807 године³⁴).

У поменутом извештају говори се и о достављању оружја у још непобуњене српске области. У њему се каже: „Позивајући Грке на побуну, Срби деле аустријске пушке са бајонетима по граничним селима“. (Очевидно је да француски конзул назива Грцима становништво Јужног Поморавља).

Вукићевић спомиње, на основу непознатих извора, да је у пролеће 1807 године Добрњац слио „поздане људе, који су подизали народ у околини Ниша, Лесковца и Прокупља а подржавао оне који су се још у јануару побунили“³⁵).

Јасно је да је добар део устаничких изасланика био врбован из редова самих бећара који су били из тих места и добро познавали месне прилике, утицајне људе и сл. Улога лесковачких бећара се не сме уско схватити. То нису били само учесници војних и устаничких акција у Јужном Поморављу, то су истовремено били и први илегални револуционарни радници у лесковачком крају. Као такви они су нужно морали бацити тежиште свога рада на антифеудалну агитацију. Њихова делатност није била само припрема устанка као војне акције, већ и организација покрета против постојећег друштвеног, феудалног поретка, покрет за ослобођење сељака од феудалног јарма.

Можда ће неке ове наше тврдње изгледати нереалне. Зато је потребно подвући битну разлику која је постојала између Српског устанка из 1804 године и устаничких акција у Јужном Поморављу у току 1807 године. Док је први устанак у свом почетку био управљен само против феудалних узурпатора, дахија, јаничара, субаша и читлук сахибија, на територији Лесковачког Пашалука борба се води против регуларних турских власти, против лесковачког паше и његове војске, а самим тим и против традиционалних феудал-

них господара, спахија У томе ми видимо битву разлику између друштвеног садржаја Првог српског устанка на самом његовом почетку и устаничких акција у Јужном Поморављу, које су много дубљег револуционарног захвата. На процес револуционисања раје несумњиво су утицале и терористичке мере које су турске власти предузимале против хришћана.

У време устанка однос Турака према хришћанима коренито се изменио. Тада су турске власти не само предузимале нужне мере, које су имале за циљ да спрече ширење устанка, већ су почеле и да непотребно тероришу целокупно хришћанско становништво. Такав терор настајао је услед појаве осветничког расположења међу Турцима. Ту психозу подржавале су реакционарне верске поглавице и државно руководство, који су, у настојању за очувањем својих друштвених позиција, распаљивали верски фанатизам муслимана и позивали Турке на освету.

Тако, например, главни имам муслиманског света, Шеик ул Ислам прогласио је још 1805 године свети рат — џихад⁸⁶). У псверљивој бујрулдији, коју је 25 маја 1805 године упутио сераскериден (војно министарство) свим властима и муслиманима, између осталог, каже се: „Да би се с једне стране сачувао и заштитио муслимански свет, застрашаван општим истребљењем од подигнуте раје, и да би се с друге стране муслимани законито осветили, што је толико њихове правоверне браће поклато, жена и деца заробљено, имања попаљено и што су се бунтовници усудили нападати на градове, паланке и села и освајати их с намером... да отму и нишку тврђаву, — то треба преузети и брже и неодложне мере. Јер ако би, не дај Боже, пала у бунтовничке руке и нишка тврђава, створиће се за нашу царевину много несреће и главобоље, а можда ће доцније угушење тога устанка бити немогуће и устанак се може ширити свуда, те се може појавити знатна и судбоносна погибао за нашу царевину. Стога је Султанова влада решила да поступа оштро и немилосрдно с подигнутом и побуњеном рајом. Зат се издаје заповест да се убија, уништи и стреља сваки

бунтовник, па се ма где ухватио, само да би се у корену могла уништити клица устанка³⁷).

Године 1806, када је отпочела српска офанзива на Нишки и Лесковачки Пашалук, турске власти биле су приморане да предузму низ мера у циљу спречавања ширења устанка. Бојећи се нових устанака, султан је издао ферман у коме се наређује војно-управним властима да покупе оружје од хришћана по целој Румелији³⁸). Под утицајем осветничког расположења и примљених директива локалне турске власти почеле су извршавати то наређење на врло оштар и насилнички начин.

Овакве мере турских власти изазвале су покрете међу хришћанима у нишком крају³⁹).

Усто је хришћанско становништво морало да подноси и повећане терете услед хитно преузетих мера за утврђивање угроженог Лесковца и појачања војних ефектива, што је изазвало пораст незадовољства код раје.

Примена терористичких метода од стране Турака у циљу спречавања устанка доводила је до оштре реакције међу српским сеоским становништвом, код кога су слободарска схватања била врло развијена. Ова реакција је била нарочито велика у власотиначком крају, где практично није било Турака, и у планинским пределима где су живеле хајдучке традиције.

О терору који је тада владао у Јужном Поморављу и о револуционарној реакцији раје коју је он изазивао, најречиције говори споменути извештај команданта Мериажа од 11/23 априла 1807 године, који каже: „Сасвим је сигурно да је непријатељу лако да шаље своје емисаре међу ропско становништво које је врло несрећно и које жели само ослобођење испод јарма који га притискује. Положај Срба (у оригиналу стоји Грка, што је исправљено-С. Д.) стварно је бедан. Сваки дан за најмању сумњу секу се главе неколицини од њих. Турци виде спас само у овако великој строгости⁴⁰).

Поменути турски терор описао је и један лесковачки трговац 1931 године. Опис је дат на основу породичног предања. „Кад је Србија устала за ослобођење, 1804 године паша је наредио да се сви виђени Срби притворе, да не би и они устали. А мој дед Јоргаћ и још неколико виђених грађана од страха побегну у планину и тамо су гладовали, љуштили кору од дрвећа и јели лишће, док се паша није смиловао те им дао помиловање⁴¹).

Иако овај опис садржи и извесне накнадно унете театралне ефекте, он несумњиво претставља траг о терору који је владао у Лесковцу у време Првог устанка.

Одлучујућу улогу у револуционисању сеоског становништва одиграле су нове српске офанзивне акције у пролеће 1807 године.

Узнемиреност духова и борбено расположење раје достигло је свој врхунац у време велике Стрељине акције у лесковачком крају, када су вођене операције према Прокупљу и Лесковцу и када је подигнут устанак у власотиначком крају, Јабланици и Поречју.

По подацима које је Милићевић прибележио видимо да је у време када је већ био дигнут устанак у власотиначком крају побуна тињала не само у Топлици већ и у самом Лесковцу.

Како то каже Милићевић „српски ратници ражњали око Прокупља и отуд су неки продирали у најближе околине лесковачке. Сва је Топлица била на опрези. Мислило се да и ту устанак може букнути сваки час. У самом Лесковцу, месту неутврђеном, Турци нису били ни мало сигурни⁴²).

Из извештаја једног аустриског обавештајца, чији ћемо текст навести мало касније, видимо да су се, у време приближавања српских одреда Нишу и Лесковцу, сви хришћани који живе у овим пределима прикључили њима и пошли у борбу против Турака⁴³).

IV
СТРЕЉИНЕ АКЦИЈЕ У ЛЕСКОВАЧКОМ,
ВЛАСОТИНАЧКОМ И НИШКОМ КРАЈУ

Већ у време заузимања Београда крајем 1806 године и у јануару 1807 године избила је побуна у околини Ниша⁴⁴).

Подаци о овој побуни црпљени су из необјављеног Манолакијевог извештаја од 28 јануара 1807 године, који се налази у руској архиви. Пошто о тој зимској побуни немамо других података, а ради се о политичкој информацији руског изасланика, сматрамо да су у питању само припреме устанка и формирање првих одметничких чета које су одиграле улогу устаничког стожера.

Први регистровани пролећни сукоби српске војске са Турцима десили су се још у марту месецу. Док се једна колона приближила Нишу, да би заштитила нове побуњенике, други су упали у Топлицу и почели дизати народ на оружје као што су то чинили и 1806 године⁴⁵).

Стрељина победа над Шашит пашом

Из више докумената видимо да је у првим бојевима вођеним те године Стреља потукао Шашит пашу лесковачког.

На основу извештаја аустриског обавештајца „Лит. Ф“ од 24 марта видимо да је десна колона заобишла Ниш, „остављајући га на левој страни“ и, не задржавајући се у Топлици, пошла на Лесковац, који је тада био главни град Алахисарског санџака и резиденција Шашит паше. Овај обавештајцај каже да је Лесковац тада био „врло велико место ограђено дрвеним заштитним оградама (палисадама) и земљаним утврђењима.“ Из његовог извештаја исто тако видимо да је Стреља тада позвао Шашит пашу на предају.

„Али, пошто у овом граду име више од 2000 кућа, и стога се тамо налази велики број наоружаних Турака то су

се они сами, заједно са реченим Шашит пашом, латили одбране од Срба.

Међутим, пронеле су се вести у Лесковцу о суровостима Срба према Турцима у Београду и другим местима, услед чега је становништво захватио такав страх, да је Шашит паша заједно са највећим делом Турака, када је после тога више кућа запаљено од стране Срба, нагао у бекство и препустио место непријатељу, при чему се тврди да су сви они настојали да се спасу бежећи у Видин⁴⁶).

О томе да су Срби прешли границу у сектору Ниша, подрли седам сати дубоко у турску територију и потукли Шашит пашу, обавестио је Русе и Тодор Демелић у своме писму од 24 марта. Он каже: „Лесковац су спалили и 35 кола разних ствари, девет коња богато украшених сребром са седлима пашиним узели су, као што се чује“⁴⁷).

Напомињемо да је по подацима једног Стрељиног савременика, митрополита Стевана Стратимировића, отстојање од Ниша до Лесковца износило 8 сати⁴⁸).

Стрељин напад на Лесковац потврђује још један аустриски обавештајац. У извештају капетана Веселиновића из Старе Оршаве упућеном надвојводи Лудвигу 23 марта 4 априла, стоји: „У извештају који смо добили из Ниша налази се вест, да је један српски корпус под командом бимбаше Стреље, изненада напао на град Лесковац, потукао највећи део Шашит пашине војске, и заробио његову породицу коју је он послао заједно са благом, драгоценостима и осталом имовином у Албанију. И сам је Ниш у свакодневној опасности да буде изненада нападнут“⁴⁹).

Упркос свих ових обавештења изгледа да у тој акцији Лесковац није био заузет. Нама изгледа да се ради о једној герилској акцији, изведеној после брзога марша, која се завршила наглим упадом у Лесковац паљењем неколико турских кућа, заробљавањем Шашит пашине породице и освајањем блага које је овај покушавао да склони из угроженог Лесковца. Аустриски обавештајци и Демелић добили су о томе недовољно проверене и непрецизне вести. Одатле је и настала тврдња о заузећу Лесковца. Каснији догађаји демантују да је Лесковац био заузет, пошто је он и надаље остао у Шашит пашиним рукама.

Одбацујући тврдњу о заузимању Лесковца као преувеличану, ми не негирамо чињеницу да је Стреља потукао Шашит пашу на северу од Лесковца.

Изгледа да је од свих аустриских извештаја о овом догађају најверодостојнији извештај онај који је мајор Кљуновић упутио надвојводи Лудвигу 23 марта 4 априла 1807 године из Ковина. У њему се каже: „Шаши (Chessy) паша од Лесковца, који је имао под својом командом отприлике око 12 000 Турака делом пешака делом коњаника и који је ишао ка Нишу, био је нападнут од Срба при том наступању, потучен и како веле потпуно разбијен.

Том приликом Срби су запленили 12 мазги натоварених новцем.

Срби се приближавају Нишу и Лесковцу у великим одредима да би опсели ова утврђена места. На што су се сви хришћани у овим пределима прикључили Србима и са истим дејствују против Турака⁵⁰).

Подвлачимо да се у наведеном извештају капетана Веселиновића Стреља спомиње као бимбаша који је командовао делом армије, корпусом. Овај податак не само да потврђује наводе митрополита Леонтија, да је Стреља командовао десним крилом нишкога фронта, већ истовремено указује и на то да је Стреља већ тада имао титулу војводе. Чин бимбаше одговара пуковнику, тојест заповеднику 1000 људи (бин-1000). Бимбаша је командовао великим војним јединицама које би одговарале батаљону, или биле још веће. То је био врло високи војни чин у тадашњој Србији. Говорећи о Петру Добрићу, Милићевић каже: „Године 1805 после битке на Иванковцу, против Афус Паше Нишког, био је Добрић заједно са Миленком и прославио се тако да га је Савет на крају те године звао бимбашом, војводом“⁵¹).

Власотиначки устанак, затварање Грделичке клисуре и битка код Дедобарског хана

Информације о Стрељи са којима су досад располагали лесковачки историографи пружале су податке, углавном, једино о биткама на Делиграду на једној, о Власотиначком устанку и борби на Дедобарском хану на другој страни. Читава Стрељина акција у лесковачком крају сводила се на тај устанак. Основне податке о последњим догађајима прибележио је Милићевић од деда Цеке Власотинчанина, који је био савременик тих догађаја, а који је у време бележења имао 110 година. За њега Милићевић каже: „Исприча ми многе појединости о војводи Стрељи и о судбини Власотинца“⁵²) Напомињемо да за све ове догађаје, књижевно

описане у зимским вечерима (а изнесене и у „Поменику знаменитих људи у српског народа новијег доба“), Милићевић каже да су испричани „са свим по казивању очевидаца. Онде нема готово ни мало појетског улепшавања“⁵³).

Бележећи ове податке, Милићевић их је погрешно датирао, везујући их за познати Каменички бој, тј. за 1809 годину.

На основу аргументације, коју ћемо изнети нешто касније, дошли смо до закључка да се ови подаци односе на 1807 годину, када је Стреља по подацима митрополита Леонтија „управљао крајем до Масурице“.

Наведене догађаје приказаћемо кроз одломке текстова који су више пута објављивани. Јасно је да се услед њиховог везивања за 1807 годину мења и њихово досадашње датирање.

Стрељину акцију у власотиначком крају Милићевић заснива на предању о разговору Карађорђа са Стрељом⁵⁴). Зато је потребно у самом почетку овога излагања истаћи да су услед тога, као и услед ослањања Милићевића на уско локално предање, сви ови догађаји дати у искривљеној перспективи. Основне деформације састоје се у чињеници да је читава акција приказана као обичан добровољачки подухват под руководством Стреље, а не као саставни део једне веће стратешке операције, чије је извођење било у рукама Стреље као команданта деснога крила нишког фронта. Самим тим је и сам власотиначки устанак добио ограничени локални карактер. Он је приказан изоловано од других војних и устаничких акција у околини Ниша и Лесковца.

Нове податке о овим догађајима нашли смо у неколико докумената аустријске обавештајне службе и једном документу турскога порекла. Ови нови подаци знатно употпуњују белешке М. Милићевића и бацају допунско светло на овај Стрељин подухват.

Пређимо на излагање самих догађаја.

Очевидно је да задатак Стреље није био само дизање устанка у околини Власотинца већ и затварање Грделичке клисуре. Заузимање ове клисуре имало би далекосежне стратешке последице, пошто би тиме био пресечен један од важних војних путева преко кога су долазила турска појачања и вршило снабдевање гарнизона у Нишу и Лесковцу.

Добивши наводно одобрење од Карађорђа, Стреља је почео да окупља добровољце за ову акцију. По подацима

Милићевића Стреља је тада прикупио око 450 бећара. Међу њима је био и Сава из Дедине Баре, који се први јавио⁵⁵).

„С пролећа те године⁵⁶) Стреља пређе Нишаву, удари преко Запања (у Зимским вечерима каже: „Удари на село Гуњетину“), дође и одметне Власотинце, Шишаву, Бољаре, Крушевицу, Брезовицу, Јастребац, Градиште, Козаре, Дединац, Орашје, Грделицу и Дедину Бару“⁵⁷).

Подаци Милићевића о јачини устаничке војске унеколико су међусобно противуречни. Док у „Поменику“ он говори о 450 бећара које је сакупио још при поласку, у „Краљевини Србији“ он каже да, кад је дошао у Власотинце, „одмах уз њега пристану сва околна села и тако се сакупи око 450 устаника и српских хршника“⁵⁸).

Допунске податке о овој експедицији налазимо у извештају мајора Кљуновића, упућеном из Ковина 5/17 априла. У њему се саопштава да је „на основу потврђених уходских извештаја споменути врховни командант (Zerni Georgie) послао према Нишу и Лесковцу четничку групу (Streif compagnie) од отприлике 500 до 600 људи, да би, на првом месту тамошње хришћане подигли на устанак, а на другоме, да би узнемиравали Турке у Нишу и Лесковцу“⁵⁹).

Дакле Милићевићева информација о 450 бећара потврђује се овим извештајем аустријске обавештајне службе, који говори о четничкој групи која је бројала 500—600 људи.

По подацима које је Т. Ђорђевић забележио од Косте Стојановића из Власотинца, власотиначки устанак је избио око Ђурђевдана (22 март/6 април). Поред Стреље и Дедобарца, Ђорђевић помиње и некаквог Станоја Калу, који је са њима дошао у Власотинце⁶⁰).

Да је акција Стреље отпочела у власотиначком крају не треба објашњавати само његовим пореклом, пошто је он био рођен у његовој околини. У власотиначком крају слободарске традиције су биле врло јаке. Овај је крај у свим устанцима предњачио. У току прве половине XIX века само Власотинце спаљивано је три пута. У њему није било турског становништва, сем понеког службеника. Зато није било ни џамија. Чак и доцније Турци су ретко залазили у овај бунтован крај. Милићевић каже: „До године 1877 у Власотинцу је становао 1 царинар, 1 писар, 1 буљубаша са седам пандура. То су сви Турци који су боравили у том месту“⁶¹).

Организујући устанак Стреља се задржао у Власотинцу. Један одред устаника под командом Саве Дедобарца послао је на Грделицу са задатком да је заузму и затворе

клицуру, „Просеченицу“. По подацима Т. Ђорђевића овај је одред имао преко 400 бораца⁶²). Дедобарац је извршио овај задатак. Он је заузео Грделицу и тиме пресекао пут који је ишао долином Јужне Мораве и претстављао последњу везу Ниша са југом⁶³).

Његов се одред био сместио у Дедобарском хану, код кога се одиграла највећа битка те устаничке епизоде. Овај хан се налазио код Грделице на месту званом Речица, иза данашњег текстилног предузећа „Јединство“⁶⁴). Да би се доцнији догађаји боље разумели, треба подвући да је у подрумима овога хана био смештен сав барут што га је одред донео са собом⁶⁵). Ту су устаници побили и неке лесковачке Турке који су ишли за Врање⁶⁶).

Када је лесковачки паша сазнао за ову акцију, послао је одред са два топа, који је ноћу напао на хан.

Овом приликом Турци су успели да топовским хицем, испаленим са оближњег брда, погоде слагалиште барута, тако да је хан заједно са својим браниоцима одлетео у ваздух⁶⁷). По једној белешци Милићевића ту је изгинуло око 400 добровољаца⁶⁸). По његовом другом податку „прасак барутски поруши хан, и потуче више од половине Савиних другова. Остали се разбегну“⁶⁹).

Још у једној ствари подаци се не слажу. Много касније Т. Ђорђевић и Јован Ђорђевић забележили су да је напад на Дедобарски хан извршен с југа, од стране Врања⁷⁰). Исту тврдњу налазимо и у Ракићевј варијанти предања о Стрељи⁷¹).

Са акцијом Стреље у Лесковачкој нахији треба повезати и деловање Цветка Декића из села Бербатова, вође запланских устаника, који је због издајства опкољен од Турака у логору код Еминове Кутине, у коме је заповедао. У том боју он је и погинуо⁷²). Декићу је помагао и његов земљак Неша Попов⁷³).

Устанак у Јабланици и Поречју

У то време је букнуо устанак и с друге стране Лесковца. Устанак је повео Цветко Врановачки који је, по казивању једног савременика, побунио око 50 села у Јабланици, прикупио 600—700 устаника, убио субашу, спалио хан у свом селу Бошњацима и кренуо према Грделици да би се спојио са устаницима из власотиначког краја. На том путу, палећи ханове и убијајући Турке, он је имао два већа боја, код села Паликуће и Вучја⁷⁴). Заузимајући Поречје реке Ве-

тернице ова устаничка војска пресекла је пут који је водио Ветерничком клисуром за Врање, чиме је била пресечена још једна саобраћајна веза Ниша са Македонијом.

О бојевима Цветка Врановачког вођеним у Поречју народна су казивања делимично контрадикторна.

Док је по казивању савременика, забележеном од Св. Марића, Цветко разбио Турке у боју код Паликуће, народно предање забележено од Милићевића говори о поразу који су устаници предвођени од Пеше Прчића претрпели код тог села⁷⁵). Контрадикторност ових казивања не треба да нас чуди. Победа и пораз — то су биле две фазе тога устачка, које су следиле једна за другом и које су оставиле различите трагове у народном сећању. Зато сматрамо да најреалнију слику о тим догађајима имамо у предању бр. 8, које смо забележили у Великом Трњану. И ту је уништење српских села у Поречју везано за репресалије поводом ликвидације овога устанка.

Напомињемо да се о боју код села Паликуће говори и у запису попа Трајка Поповића о Цветку Врановачком, који смо нашли на минеју бошњачке цркве. У овом се запису спомиње да је тада био и „збег Вучански“.

Овај устанак у Поречју познат је у народу и под именом „Паликућски бозгун“⁷⁶). Да је битка код села Паликуће била у то време, а не крајем XVIII века, као што тврди Јован Хаџи Васиљевић⁷⁷), вероватно на основу предања бр. 7, видимо и по самом имену Цветка кога народ зове и Цветко „Бозгунџија“⁷⁸).

Постоје два извештаја аустриске обавештајне службе који потврђују податке о поразу Стреље и Цветка.

Први од њих споменути извештај мајора Кљуновића, упућен из Ковина 5/17 априла 1807 године, говори о судбини четничке групе од 500—600 људи која, је била послата према Нишу и Лесковцу, и каже да је „ова четничка група била са обе стране нападнута од Турака и потпуно потучена“⁷⁹).

Други извештај аустриске обавештајне службе, упућен из Земуна 8/20 априла 1807 године, саопштава вести које су претходног дана стигле из Београда, о поразу Стреље и Цветка. Тај аутентични докуменат о поразу устаника у лесковачком крају гласи: „Срби који су се удаљили од главне војне снаге идући дубље преко Ниша ради своје појуде за пљачком доживели су несрећу и сигурно је око 500 њих сасечено, само су две буљубаше Цветко и Стреља са пар стотина људи могли да се спасу“⁸⁰).

Треба подвући да се у овом документу Цветко и Стреља називају буљубашама. Буљубаша, нешто касније капетан, био је заповедник пешадиског одељења, буљука, нешто што би одговарало чину заповедника чете. Ова титула би потпуно одговарала војним функцијама Цветка Врановачког, али не одговара чину Стреље који је био војвода и његов командант, тј. бимбаша.

На Стрељин подухват затварања Грделичке клисуре осврће се и један турски документ, чији је немачки превод доспео до нас. У питању је депеша од 2 сафера 1222 године, тј. 10 априла 1807 године, коју је упутио Осман паша, гувернер Румелије и командант војске у Софији и тамошњи војни инспектор Рашид Ефендија, у којој се оптужује Аустрија за помагање устаника У том се документу каже:

„Два српска побуњеника заробљена у битци код Грделице (Gradlitz) у близини Грделичке клисуре (Ivedanier Passes) изјавили су: да је Карађорђе (Czerny Georgy) послао према Грделичкој клисури (nach Ivedania) један српски корпус под командом два руководиоца, који се зову Саво и Стреља (Strelo Viczonko), да би заузели и утврдили тамошњи теснац, да су исти приликом њиховог доласка донели 6 товара немачких пушака са бајонетима, 5 товара барута и довели неколико топџија (?) (Büchsen - Meister), да је њихова намера била да заузму и да утврде речени теснац да би тиме затворили пролаз ка Лесковцу (Leskovtscha) и Нишу отоманској војсци која наступа из области Албаније, Скопља и Битоља, да су се надаље они спремали да се дочепују лесковачке и нишке нахије, и најзад да се сам Црни Ђорђе спремао да крене за њима да би им пружио подршку“⁸¹).

Овај турски документ не само да потврђује многе податке из казивања деда Цеке из Власотинаца и наводе о томе да је овај подухват имао као главни свој циљ затварање Грделичке клисуре, већ он исто тако пружа и једине податке о наоружању Стрељиних бећара. Без обзира на начин на који су устаници добијали аустријско оружје, несумњиво је да је оно било у великој употреби међу устаницима, уз истовремену употребу и заплењеног турског оружја.

Напомињемо да смо превод овог документа прилагодили данашњој терминологији, доносећи у загради оригиналне називе који су у њему употребљени. Поводом тога треба приметити следеће:

Прво, да нам је Ivedanier Passes као назив за Грделичку клисуру потпуно непознат.

Друго, да је поменути Саво несумњиво Сава Дедобарац, који се помиње код М. Милићевића, Т. Ђорђевића и Св. Марића као руководилац битке код Дедобарског хана.

Треће, да се „Viczonko“ као саставни део Стрељиног имена засада не може објаснити.

Четврто, да је погибија код Дедобарског хана настала услед експлозије једнога дела или пак свих пет товара барута.

Познати истраживач врањскога краја Јован Хаџи Васиљевић наишао је на трагове Стрељине акције и на југу од непосредне лесковачке околине. На основу својих личних испитивања Власине и Црне Траве он је констатовао да је Стрељина акција захватила и велики део врањског округа⁸²). На једном месту Хаџи Васиљевић говори о побуњеном врањском Дервену и каже: „Мноштво људи тада Турци посекоше и много жена у ропство одведоше. Тада Мехмед паша врањски запали манастир Кацапунски св. Илије, тада обеси калуђере, спали црквене књиге, и манастирско имање присвоји“⁸³).

Пре него што пређемо на описивање даљих Стрељиних акција, задржимо се на питању погибије Цветка Врановачког. Док цитиран извештај аустриске обавештајне службе од 8/20 априла 1807 год. говори о томе да је Цветко преживео угушење лесковачког устанка, у лесковачком крају постојала је традиција да је он погинуо у току тог устанка.

Док у казивању савременика Станка из Цекавице, које је прибележио Св. Марић, стоји да је Цветко погинуо у Дедобарској бици, (Предање бр. 6) у белешци попа Трајка Поповића на минеју цркве бошњачке тврди се да је Цветко пао у бици код сели Паликуће.

Шта је од свега тога тачно? Нама изгледа да је вест аустриског обавештајца најпоузданија. После пораза лесковачког устанка Цветко је морао да бежи из овога краја. После изгубљених битака он се више није у њему појављивао. Логично је да је услед тога народ везао његову смрт за пораз самог устанка. Чињеница да се она везује за два различита боја пружа допунски аргуменат за одбацивање ових података. Она показује да није било очевидаца његове погибије у бојевима из 1807 године. По нашем мишљењу Цветко је погинуо тек у мају 1809 године, на које ћемо се питање вратити у току даљих излагања.

Бој код Матејевца

За време док су се водиле операције у зони Лесковца Турци су били поражени и североисточно од Ниша код села Матејевца.

Из података митрополита Леонтија видимо да је ту победу однео „један звани Цветко“, који је био „под командом Петровом“. Цветко се био утврдио „у селу Каменици између Ниша и Пирота где отворивши шанац чува путеве да не прође војска и храна за Ниш“.

Описујући тај бој Леонтије, архиепископ београдски, у своме писму датираном 4/16 априла каже: „Данас смо добили вести да је више од 2000 Турака изашло из Ниша са два топа да нападну поткоманданта Цветка, који се налази у селу Матејевцима, 2 сата од Ниша и Каменице. Борба је почела са јаком ватром с једне и друге стране и Турци су тако побеђени да су оставили топове и побегли у највећем нeredу осрамоћени у Ниш, куда су их Срби 1 сат гонили, али о свему томе још немамо писма“⁸⁴).

Блокирање Сињевачке клисуре и бој код Сињева

Једна од важнијих операција војне изолације Ниша било је заузимање Сињевачке клисуре. О тој акцији дају податке Петар Јокић, буљубаша Карађорђевог гарде и француски конзул у Видину командант Меријаж. Петар Јокић каже:

„Над наију нињевачку постављен буде Петар Стреља и Петар Цида и Момир прокупачкиј, одређени буду на наију нињевачку и прокупачку и отиду на Сињево наију нињевачку и начине шанац на друму,...“ (наставка на стр. 28)⁸⁵.

Очевидно је да су у овој акцији учествовали нишки и лесковачки бећари не само зато што су Лесковчани били под Стрељом, већ и зато што је Момир кнез лесковачки а не прокупачки.

Подухват Стреље да затвори Сињевачку клисуру и да тиме отсече Ниш од Софије завршио се неуспехом. Нападнути са две стране, од нишког паше са стране Ниша и од чувеног румелиског харамбаше Карафеизе, који је пошао у помоћ Нишу из Софије, Стрељин је одред био потучен 8/20 априла 1807 године код Сињева, чиме су Турци понова успоставили везу са Софијом.

О овоме боју француски конзул у Видину, командант Мерјаж, писао је 11/23 априла своме министру иностраних

дела Таљерану: „У области Ниша Срби су се повукли главници своје војске. Њих је напао нишки паша, пошто је добио појачање од три до четири хиљаде Турака који су дошли из Софије под заповешћу Карафи чувеног румелиског харамбаше. Војска Петрова нагната је у бегство с губитком од 200 људи и четири топа. Међу погинулима препознати су 17 Грка нишлија, који су били прешли на страну устаника“⁸⁶).

Да бисмо добили реалнију слику о овом поразу, навешћемо да је исти командант Мериаж јавио у своме писму, послатом из Видина 17/29 априла 1807 године, да је „Нишки паша победивши Србе запленио 6 застава и убио 400 људи. Заставе и главе послате су у Цариград“⁸⁷).

Да је овај подухват пропао видимо и из причања Петра Јокића који своје излагање о овом догађају завршава речима „... ту нам многа изгине војска, нешто мало остане“ (Наставак цитата са стр. 27).

Што се тиче тачног датума овога боја он је утврђен на основу записа о погибији попа Здравка Јовичића, који се налази на једној књизи цркве села Г. Матејевца⁸⁸).

Пораз Срба код Сићева подигао је турски морал. Турци у два маха, 10 и 12 априла, поново нападају на Делиград. Оба пута били су одбијени⁸⁹).

Ми се не бисмо могли у потпуности сложити са Вукићевићем који сматра да је битку на Сићеву водио Петар Џида, пошто француски конзул спомиње „војску Петрову“. Стреља није био обичан четовођа да би дошао под команду другог четовође. Ми смо видели да је он био командант читавог десног крила. То се види не само из каталога српске војске митрополита Леонтија, већ и из причања Петра Јокића, који говори у три засебна одељка, прво о Добрњцу, онда о Вељку и најзад о нахији нишевачкој, код које је Стреља споменут на првом месту. Из Јокићевог казивања видимо да је Стреља заиста добио задатак да руководи десним крилом фронта, пошто је био одређен да води операције према двема нахијама нишевачкој и прокупачкој, тј. према нишком и лесковачком крају⁹⁰). Чак и у случају да је Џида стварно руководио овом битком, о чему немамо података, он је ипак био под Стрељином командом. Џида и Момир могли би да буду четовође нишевачких и лесковачких бећара, али под

Стрељом који им је био заједнички претпостављен. У том би случају било логично да је Петар Цида руководио појединим операцијама на нишком делу фронта на ком је Стреља нападао.

Што се тиче другог Вукићевићевог аргумента, изнетог у прилог његове тврдње да је „Петар Добрњац добио заповест још пре 4.ог априла да преда команду у Делиграду капетану Жикићу а сам да похита у помоћ Миленку у Крајину“, тиме се ствар не мења, пошто се ради о привременом удаљењу. Добрњац остаје командант овог сектора фронта.

Из француског извештаја јасно се види да се ради о Добрњцу. У истом писму говори се о двама колонама: о првој од 5.000 војника, која је пресекла везу Ниша са Видином и која се налази под командом Петра, и другој од 6—8.000 војника, под командом Миленка, која иде према Неготину. Број војника и паралела са Миленком показује да се ради о команданту Јужног фронта. Уосталом, француски конзул у свом следећем извештају, писаном дан доцније, говори и о томе. Он каже да је „Петрова војска одбијена код Ниша отишла у правцу Тимока спуштајући се овом реком“⁹¹). Очеvidно је да се ради о поменутом одласку Добрњца у помоћ Миленку који се десио после битке на Сићеву.

Наша тврдња ослања се још на један аргуменат, на име Стреље, кога Јокић назива *Петром*. Вукићевић је сматрао да је то грешка, пошто је Милићевић забележио да се Стреља звао Илија. Не треба заборавити да је Милићевић црпео све своје информације о Стрељи из једног јединог извора — од деда Цеке из Власотинца, док ми имамо и друге разлоге за прихватање имена Петар. Прво, сам Петар Јокић, буљубаша Карађорђевог гарде, активни учесник у тим борбама, поузданији је сведок од сваког обичног Стрељиног савременика. Уосталом, његово сведочење појачано је и чињеницом да је Стреља његов имењак, у чему ће мало ко погрешити. Друго, у време када су Срби били покорени а пребеглице у Аустрији интерниране, начињен је списак важнијих људи међу емигрантима у вези са турским захтевом за њихово изручење. Стреља, који је био међу најистакнутијим емигрантима, налази се на том списку и носи презиме Петровић⁹²). Пошто је у нашим крајевима честа појава да први унук добије име деде, то постоји велика вероватноћа да је то био случај и код самога Стреље.

Напомињемо да је Стреља обичан надимак. Можда је то било и борбено име које је требало да заштити Стрељину породицу од евентуалних репресалија.

Док народно предање о устанку у Поречју, забележено у Великом Трњану⁹³), говори о Петру као вођи устанка; никакав се Илија код народа не помиње.

Напомињемо да је и сам Тихомир Ђорђевић насео погрешном тврђењу Милићевића. У својој књизи „Македонија“ он повезује Стрељу са македонским народним песмама о Илији Делији⁹⁴), који је, по свој прилици, био некакав хајдучки харамбаша у Македонији.

Полазећи од погрешних поставки Милићевића и Т. Ђорђевића, Трајковић каже да је успомена на Стрељу сачувана у Лесковачком крају „само се он оде зове Илија Делија“⁹⁵). Изгледа да је ова тврдња настала на основу чињенице да је Милићевић прибележио такву песму и у Топличком крају⁹⁶).

Ми се не бисмо могли сложити ни са твдњом Вукићевићевом да је Цветко Поповић, победник код Матејевца, био из Јагодине⁹⁷).

У свом каталогу српске војске митрополит Леонтије изричито каже да је Цветко, кнез Јагодински, руководио свим другим делом фронта. Он каже: „Цветко кнез Јагодински и Андра из Крушевца имају своје војске према Албанији у Лиси (Ласи), Голаку и Приштини а особито са стране Лискорца (Лискорисац). Тамо је подигао три шанца, који чувају око 6000 људи“⁹⁸).

Ко је онда овај Цветко који је био Петров поткомандант? Највероватније је да је то био Цветко Врановачки, један од четовођа (буљубаша) Петра Стреље, човек кога народно предање назива војводом јабланичким. Исто тако није искључено да се чак и под именом Цветка Поповића из Јагодине крије ова иста личност, пошто је, по казивању Станка из Цекавице, Цветко Врановачки служио у Јагодинском округу⁹⁹).

О Стрељином подухвату на нишком фронту уветом као целина

Осврнимо се на стратегиску целину коју претстављају Стрељине акције у околини Лесковца и Ниша. Стрељин подухват из 1807 године не ограничава се само на устаничке акције у околини Лесковца, које показују да је тада Први

српски устанак захватио и лесковачки крај и које би се с правом могле назвати Првим лесковачким устанком, он обухвата и све друге бојеве вођене у то време у зони Ниша и Прокупља. Све ове битке скупа узете претстављале су припрему за заузеће Ниша и Лесковца.

Из свих наведених података може се закључити да су различити одреди под Стрељиним командом у једном моменту готово остварили свој основни стратeгиски задатак — војну изолацију Ниша и Лесковца, заузели клисуре, подигли устанак у Запању и власотиначком крају, у долини Јабланице и поречју Ветернице и продрли до Масурице. Одјек овог успеха налазимо у писму које је Т. Демелић 10 априла 1807 године послао из Оршаве у Влашку. У њему Демелић каже да је чуо од људи који су дошли из Видина и Крајине „да су Срби заузели Пирот, и до Старе Планине дошли, Ниш заузели и до Велеса, Али пашине границе, на Вардару дошли“¹⁰⁰).

Јасно је да се ради о нетачним и претераним вестима. Па ипак и ови су фантастични гласови имали извесног основа. Ниш је био отсечен од Софије, зато је и кружила вест о његовом паду. Блокирање Сићевачке клисуре указује да су се српски одреди били приближили Пироту. Најзад, чињеница, коју спомиње митрополит Леонтије, да је Стреља држао крај до Масурице омогућавала је извесну герилску акцију у правцу врањског Поморавља, кумановског краја и Овчег Поља.

Сем заузећа самога Ниша ниједну од осталих вести не треба унапред одбацити као потпуно нетачну. Герилски карактер Стрељиних одреда допушта да су они могли да продру много дубље у непријатељску позадину но што смо досад мислили, и да врше изненадне оружане препаде у далекој позадини попут правих хајдучких дружина. Јужно од Ниша устанички одреди који су били под Стрељиним командом нису стварали утврђене линије, као што је то било на северним и источним прилазима Ниша, где је постојао организован фронт. Захвативши читаво сеоско и планинско залеђе све до Масурице и располажући јако мобилним одредима бећара, Стреља је могао да организује и брзи герилски поход у правцу Македоније, упркос постојања турских гарнизона концентрисаних не само у Лесковцу већ и у другим варошицама на југу од црнотравског планинског платоа. Овакве акције олакшавала је и чињеница да Турака није било по планинским селима. Тадашња војна ситуација у не-

посредној околини Лесковца и наведене операције умногоме потсећају на прилике које су постојале за време Народно-ослободилачке борбе, када су Немци држали веће градове, а партизани пространа околна, планинска и сеоска подручја.

Можда ће неки читаоци, упркос наших тврдњи, ипак сматрати за невероватну наведену вест о српском одреду који је дошао до Велеса, тј. до Вардара. Да бисмо још једним аргументом поткрепили нашу тврдњу о могућности таквог подухвата, навешћемо да се из два извештаја аустријске обавештајне службе (Извештај од 19 априла/1 маја и извештај од 30 априла/12 маја 1807 године) види „да су се српски побуњеници прешавши преко Ужица и Новог Пазара спојили са Албанцима у области Скопља или Ускупа, на реци Вардару и да су тиме пресекли саобраћајне везе Босне са осталим турским провинцијама“¹⁰¹).

Интересантан је осврт на ове догађаје који налазимо у књизи њиховог савременика београдског Турчина Рашид бега. У својој Историји чудноватих догађаја у Београду и Србији он каже: „Како Турака не беше више у Србији, а немајући чиме да се занимају у унутрашњости, Срби образоваше хајдучке чете и један по један стадоше их слати на Видин, Ниш, Шеркеи (Пирот), Лесковац, Куршумлију, Пећ, Нови Пазар, Сеницу... Осем тога стадоше на све стране мутити“¹⁰²).

Пошто су Београд и Шабац били заузети у децембру 1806, односно у јануару 1807 године, јасно је да се предња констатација односи и на напред наведену велику Стрељину акцију у лесковачком крају.

Стрељини одреди, чије су офанзивне акције достигле у једном моменту врло велике размере, по својој јачини нису били дорасли постављеним задацима. Зато они нису ни могли да пруже довољну подршку устаницима из лесковачког краја¹⁰³).

После пропасти прве устаничке акције у лесковачком крају и изгубљених битака на Дедобарском хану и у Поречју они су претрпели велики пораз и код Сићева.

V

ДОГАЂАЈИ КОЈИ СУ СЛЕДИЛИ УГУШЕЊУ УСТАНКА У ЛЕСКОВАЧКОЈ ОКОЛИНИ

Хришћанско становништво у граничној турској области скупо је платило устаничке акције на нишком фронту. Тада је настао период страшних репресалија. Извештај аустриског обавештајца у коме се јавља за пораз Цветка и Стреље завршава се констатацијом „код Ниша и Видина Турци су побили велики број хришћанских породица“¹⁰⁴).

Описујући то време Вукићевић каже, по свој прилици на основу француског листа „Moniteur“, да се „нишки паша јако осветио Србима из околине Ниша и Лесковца, који су били пристали уз устанике“¹⁰⁵).

У извештају француског конзула из Венеције од 10/22 маја 1807 године налазимо подробне податке о терору који је тада владао.

Да би читаоцима цитирани текстови били јаснији, истичемо да се у овом извештају хришћанско становништво турских граничних области стално назива грчким, чак и онда када се ради о Босни. Свима је јасно да се ради о словенском становништву. Ова замена националности је извршена свакако из неких политичких побуда.

Наведени извештај гласи: „Уопште узевши изгледа да су Грци слабо расположени да извршују замисли непријатеља (тј. српске војске), они се више боје Турака но што воле Русе, страх их држи у лојалности, судбина оних који су били заведени и учествовали у побуни страшна је лекција за остале“.

„У време када је босански паша кажњивао Грке који су се побунили на обалама Дрине, један други Румелијски паша вршио је још страшнију освету према становницима Лесковца. То је то грчко становништво, о коме сам говорио у једном од својих прошлих писама, које се је побунило када су се Срби приближили и које је онда када су они

били одбијени било тако ужаснуто, да су се сви ови несрећни становници пожурили да један другог поткажу. Паша овога краја, рођак Скадарског паше, отсекао је главу три стотини лица а похапсио знатно већи број¹⁰⁶).

Милојко Веселиновић је забележио да су за време Првог устанка истерани калуђери из манастира Св. Јована у Јашуњи, и да су оба јашуњска манастира била паљена, „те су све старинске ћелије и конаци изгорели“¹⁰⁷). Највероватније је да се то десило баш у време угушења Првог лесковачког устанка, који је захватио читав тај крај преко Мораве.

Истовремено је била спаљена и црква бошњачка коју је обновио Цветко Врановачки¹⁰⁸). У летопису ове цркве који је писао Трајко Поповић, потомак поповске породице која је више стотина година служила у овој цркви, чији је свештеник и он постао 1870 године, стоји да после Цветкове смрти „арнаути са Гољака и Пусте Реке палећи села која су учествовала у побуни опљачкају и запале и ову цркву. Црква није сва изгорела јер је од тврдог материјала али је изгорео иконостас и сва дрвенарија“.

Не само поједине цркве, већ и читава села била су тада уништена. Поред споменутог летописа о томе има података и у народном предању. Предање које смо прибележили у Великом Трњану говори о спаљивању села Трњана, Паликуће, Пресечине и Јајна¹⁰⁹).

Турски терор није се ограничио само на најближу лесковачку околину.

Казнена турска експедиција, послата поводом овог устанка, опљачкала је и спалила Власотинце и околна села која су пришла Стрељи¹¹⁰).

Чим је казнена експедиција дошла, Власотинчани су се повукли у планине.

Т. Ђорђевић је прибележио: „Што је од народа могло побећи побегне у збегове у планине, али и тамо велик део од глади испропада.“

После кратког времена паша нађе четворицу власотинчана и нареди им да оду у планине, и да закажу народу, да га је цар помиловао и опростио му. Народ послуша и врати се на згаришта свога домишта, где начини колибе у којима је дуго становао док није мало к себи дошао¹¹¹).

Угушивши устанак у околини Лесковца Шашит паша је прешао у противофанзиву.

Из извештаја аустриских обавештајаца видимо да је Шашит паша тада кренуо према Прокупљу са 4000 Турака. Њему у сусрет пошао је српски одред од 6000 људи под командом кнеза Јефте. По приватним обавештењима, још непотврђеним из званичних извора, која су стигла у Београд 12/24 јуна 1807 године увече, Шашит паша је потукао овај одред¹¹²).

Што се тиче поменутог кнеза Јефте изгледа да је то Јефта Станојевић, кнез јагодински¹¹³).

Наводни пораз кнеза Јефте био је последњи познати бој који се одиграо тога лета на лесковачком сектору фронта¹¹⁴).

Мада су Руси склопивши примирје у Слобозији, 12/24 августа, били препустили Србе тј. нишки сектор фронта на милост и немилост Турцима, не обухвативши га примирјем¹¹⁵), до краја те¹¹⁶), па и целе 1808 године није дошло до оживљења овога фронта¹¹⁷).

VI

ПОГРЕШНО ДАТИРАЊЕ СТРЕЉИНЕ АКЦИЈЕ

Упоредимо ли све нове податке о Стрељиној акцији у 1807 години са материјалом који је објавио Милићевић, везујући га за 1809 годину, видимо да се ради о једним те истим догађајима.

Прво, Милићевић пружа податке само о једном једином власотиначком устанку подигнутом у време Карађорђа, а по веродостојном историском документу, писму митрополита Леонтија, Стреља је 1807 године управљао крајем до Масурице. Пошто су у томе устанку била захваћена планинска села на југу од Власогинца, ова се два податка још јаче територијално поклапају.

Друго, Милићевић прича да су пред саму борбу на Дедобарском хану устаници заробили харем Асан бега, сина лесковачког паше, и његову пратњу.¹¹⁸) Из аутентичних историских докумената из 1807 године видимо да је Стреља те године заробио Шашит пашину породицу „коју је он послао заједно са благом, драгоценостима и осталом имовином у Албанију“.

Треће, чак се и подаци о бројности Стрељиног одреда из ове две групе материјала поклапају у извесној мери. Док је Стрељин одред који је допро до Власотинца бројао по Милићевићу 450 бећара, а број устаника учесника у Дедобарској борби износио по Т. Ђорђевићу преко 400 бораца, аустријски обавештајци јављају у једном званичном извештају да је експедициона група бројала 5-600 људи, а у другом да је око 500 лица било сасечено, и да су се само „две буљубаше Цветко и Стреља са пар стотина људи могли да спасу“.

Четврто, подаци које је прибележио Св. Марић о акцији Цветка Врановачког везују устанак у Јабланици и Поречју за Стрељину акцију у власотиначком крају. Штавише, они говоре и о учешћу Цветка у бици код Дедобарског

хана. То повезивање Цветка и Стреље, њихово једновремено деловање и њихов једновремени пораз појављују се и у извештају аустриског обавештајца из 1807 године, који каже: "Срби који су се удаљили од главне снаге... доживели су несрећу... само су две буљубаше са пар стотина људи могле да се спасу".

Пето, ове две групе података поклапају се и у погледу годишњег доба. Док је по Т. Ђорђевићу власотиначки устанак избио око Ђурђевдана (22 март — 6 април), извештаји аустриских обавештајца о акцији Стреље у лесковачком крају и други документи који говоре о Стрељиној акцији из 1807 године почињу 23 марта, а завршавају 8 априла (по старом календару).

Шесто, наведени турски докуменат, писан у Софији 10 априла 1807 године, изричито каже да је битка код Грделице била у пролеће те године. Да је у питању битка код Дедобарског хана види се и из чињенице да се за њу везује не само Стрељино већ и име Саве Дедобарца.

Седмо, говорећи о власотиначком устанку Милићевић спомиње и истовремене акције у Тошници и околини Лесковца. „Међутим су српски ратници ражњали око Прокупља, и отуд су неки продирали и у најближе околине лесковачке“. Све то показује да је власотиначки устанак био саставни део једне веће стратемиске замисли. Пошто је Карађорђевићев план о војној изолацији Ниша (на који ћемо се осврнути нешто касније) био одбачен 1809 године, јасно је да се све то одиграло 1807 године, кад су Стрељини одред и нападали и на линији Прокупље—Лесковац, и када се водила битка за Грделичку клисуру, што се види из наведеног турског документа. Сваки покушај да се остварење овога плана веже за 1809 годину, онда, дакле, када је поменути Карађорђевићев план био одбачен, претставља вештачку творевину. Јасно је да су такво решење морали да траже сви аутори који нису познавали документе о Стрељи из 1807 године, и који су се, због тога, чврсто држали Милићевићевих података. Сматрамо да је данас свакоме јасно да је то била логичка конструкција, али да је она у светлу нових података из основа нетачна. Из ове паралеле Милићевићевих података са веродостојним документима из 1807 године нужно произилази закључак да је Милићевић погрешно датирао Први власотиначки устанак и Стрељину акцију у својој крају.

Напомињемо да се 1809 година прво појавила код самог Милићевића. Његово погрешно датирање било је касније прихваћено и од других аутора који су забележили податке о овим догађајима. Зато се ова погрешна година појављује и у новозабележеним предањима о Стрељи код Т. Ђорђевића и Св. Марића. Јасно је да су је, на тој основи, прихватили и сви садашњи историографи ових догађаја, који су обрађивали Милићевићев материјал и ова допунска предања.

Не треба се чудити што је Милићевић пао у ову заблуду. Неколико момената допринела су томе.

Један од њих је непотпуност и једностраност мемоарске литературе из Првог српског устанка, која обухвата само успомене устаника који су били са територије Београдског Пашалука. Нико није бележио успомене бораца који су долазили из суседних пашалука, на пример из Лесковачког. Томе је допринела и чињеница што је Милош ликвидирао не само Стрељу већ и друге старешине који су били из граничних турских области и учествовали у биткама на нишком фронту, и који се нису слагали са Милошевом политиком према Турцима. На тај начин, у тој се мемоарској литератури нису сачували подаци о овим врло значајним устаничким акцијама у околини Лесковца.

Други разлог лежи у чињеници да је деда Цека у току свога причања вероватно био споменуо и Каменички бој.¹¹⁹⁾ Пошто је Први каменички бој из 1807 године (бој на Матејевцу) Милићевићу био непознат¹²⁰⁾ јасно је онда зашто је он читаву Стрељину акцију повезао са Другим каменичким бојем, са погибијом Синђелића.

Трећи разлог лежи у чињеници да поменути информатор деда Цека није могао да пружи Милићевићу детаљније податке о тачном времену тога устанка. Све његово причање носи уски, локални карактер. Зато се, на пример, у њему и не спомиње акција устаника у Поречју и Јабланици, нити се говори о Цветку који је несумњиво био истакнути руководилац у тим догађајима. Зато је и читаво датирање ових догађаја Милићевић морао да повеже са Каменичким бојем.

Једини који је после Милићевића бележио казивање савременика из лесковачког краја био је Св. Марић. Али ни Марић није могао да исправи ту грешку. С једне стране зато што је био под сугестијом Милићевићевог текста, а друго, што и сам његов казивач, Станко из Цекавице, није био неки активни и истакнути учесник у тим догађајима.

Казивање Станка из Цекавице је исто тако локално, а усто и испреплетено народном легендом, као што је, на пример, она о Цветковој погибији, који је, по његовом причању, убијен у борби код Дедобарског хана, што не одговара новим историским документима који изричито кажу да су се Стреља и Цветко спасили.

Напомињемо да је и Мил. Вукићевић наишао на извесно подударање докумената из 1807 године са белешкама Милићевића о 1809 години, само је он извео из тога погрешне закључке. Говорећи о каталогу српске војске митрополита Леонтија, Вукићевић каже: „Мени се чини, да је ово писмо писано 1809 године према ономе, што Леонтије говори о распореду војске“¹²¹). Пођемо ли од аустријских и француских докумената о Првом устанку, видимо да они потврђују временску тачност Леонтијевог каталога, који је датиран 1807 године. Погрешке у датирању треба тражити у магловитом предању, а не у веродостојним историским документима писаним 1807 године.

Један други историчар, Љ. Љубишић, прихватајући Вукићевићево преношење Леонтијевог извештаја у 1809 годину, констатује да је датум врло сумњив и невероватан, пошто је српска војска те године прешла у офанзиву половином априла „према томе није могло бити никакве борбе пре 4 априла“. На основу тога, а и других чињеница које наводи, он сматра да је датум Леонтијевог извештаја лажан¹²²). Јасно је да су све ове нелогичности настале, услед сасвим непотребне измене године у Леонтијевог извештају, начињене од стране Миленка Вукићевића.

VII

О ДАЉОЈ СУДБИНИ УЧЕСНИКА ПРВОГ ЛЕСКОВАЧКОГ УСТАНКА

Лесковачки бећари који су преживели поразе у околини Лесковца повукли су се у своје полазне базе на нишком фронту. Њима су се придружили и они месни становници који су учествовали у устанку и чији су животи били угрожени после његовог угушења.

Та политичка емиграција имала је своје центре и своје старешине.

У самом Крушевцу постојао је велики лесковачки збег у коме је изгледа био окупљен, све до поновне окупације Србије, највећи део избеглица из лесковачког краја.

Податке о томе збегу нашли смо у објављеном одломку Карађорђевог Деловодног протокола за 1812—3 годину. (Од 21 маја 1812—5 августа 1813 г.). Између осталог, у њему стоји да је 18 јуна „писато кнезу Момиру Лесковачком, да на нине људе нису говеда ове године порезана, него само 20 га брава овча и козиџа да скупи“¹²³).

Ово писмо не само да указује на присуство становништва, које је избегло заједно са стоком, већ и на чињеницу да су тадашње српске власти примењивале пореске олакшице према избеглицама.

На основу свих података овога Протокола који се одnose на Лесковчане дошли смо до закључка да су у то време, 1812—1813 године, биле у Крушевцу не само многобројне избеглице, већ и сви лесковачки бећари са својим старешинама¹²⁴).

Врховни старешина Лесковчана био је Стреља, који је носио титулу „војвода лесковачки“¹²⁵). Да је војвода био уопште главни старешина једнога краја, а посебно да је Стреља био главни старешина свих Лесковчана, видимо из белешке од 6 марта 1813, која гласи: „Писато кнезу Момиру да се напредак боље влада, и да слуша свога војводу, а да

му се непротиви, и да нечини коекакве плетке и несогласиа, и ако се овога неокани, да ћеду се друге мјере против њега узети¹²⁶).

Док су у другим крајевима тадашње Србије постојале само локалне војводе, у Крушевцу, а вероватно и у другим граничним крајевима, биле су окупљене и војводе из неослобођених крајева заједно са својим бећарима. (Например, Риста, војвода прокупачки). Крушевац је био седиште војвода из Лесковачке, Прокупачке и Вучитрнске нахије. То се види из такозваног Четвртог Карађорђевог плана¹²⁷). Овај план открива и обим расположиве војне снаге. Средином 1813 године у Крушевачкој нахији било је око 3000 војника, од чега је 1200 урачунато у гарнизоне, а остатак у резерву.

Остале лесковачке старашине били су кнезови и кметови. То су били претставници грађанске власти, који су били потчињени војном команданту, војводи.

Нама изгледа да то нису били органи власти бирани међу избеглицама, већ да су то били народни главари који су као такви учествовали у устанку, па и даље задржали своје функције. По народном предању и Цветко Врановачки је био обор-кнез који је организовао устанак у Јабланици¹²⁸).

Међу цивилним лесковачким властима у емиграцији настала су велика гложења и сукоби. Године 1813 избио је оштар сукоб између кнеза Момира Стојановића¹²⁹) и осталих лесковачких главара. У вези с тим Карађорђе је наредио 12 маја 1813 године војводи Антонију Пљакићу „да пошље кнеза Момира овди у Тополу са два своја момка, и да пише крушевачким војводама, да нам објаве и друге његове кабаџе ако имају какови осим они што е Стреља јављао“¹³⁰).

Ускоро затим, 22 маја Карађорђе јавља „кнезовима и кметовима лесковачким како смо примили њиово писмо и разумјели што нам пишу за кнеза Момира, за кое одговорено им, да ћемо се ми старати да им више кнез Момир недосађуе, и њима ће скоро познато бити, како ће с њиме уредити“.

У протоколу се налазе још две белешке о том сукобу, из којих се види да је кнез Момир послат пред врховни суд — Правитељствујушиј Совјет. Прва од њих, белешка од 24 маја, гласи: „Писато Совјетју, како су дошла три кмета из нахије лесковачке и предали су код нас и писмено и устмено на њиовога кнеза Момира тужбу, и јављеноим, како им шаљамо писмо кметова, да разумједу шта пишу за кнеза

Момира, и после тога да учине наредбу како знаду“. Следећа белешка унета под истим датумом гласи: „Писато *кметовима* нахие Лесковачке, како смо примили њово писмо и разумјели тужбу њову на кнеза њовога *Момира* и јављено им да смо ми и њово писмо и кнеза Момира у Београд у Совјет послали, и да ћемо учинити наредбу и да им више Момир недосађуе“¹³¹).

Истога дана, 24 маја, Карађорђе је упутио још два писма, прво војводама Анти Симоновићу и капетану Ђорђу Симићу, а друго војводи Стрељи. О првом писму постоји у Протоколу следећа белешка: „... и препоручено им да прочитају писмо Стрељино оно пред њиме, које му шаљемо и после тога, ако небуду пређашњу нашу заповјест извршили да је изврше“¹³²).

Што се тиче Карађорђевог писма Стрељи, оно је унето у Протокол на следећи начин: „Писато војводи Стрељи како смо разумјели што пише за аидуке, и јављено му како смо ми разумјели све за оне аидуке, како су они по Турској аидуковали. Тако писали смо капетану Ђорђу Симићу, воеводам Милошу и Анти да их извешају, и он да им неби што забрањивао“¹³³).

Из ове преписке видимо не само да се Стреља борио против криминалних акција разузданих бећара и ајдука, који су се у ратној ситуацији понекад претварали у праве одметнике и пљачкаше, већ да је, исто тако, и сам Карађорђе поштовао Стрељу и ценио његово мишљење. Усто се из писма види да је Стреља био утицајна личност у Крушевцу која је могла да се супротстави месним властима, па чак и чолак Анти, војводи крушевачком.

О утицају Стреље на Карађорђа говоре и други подаци. Тако, на пример, из белешке од 9 јуна 1813 године видимо да је Стреља контролисао и самог команданта Крушевца.

„Писато војводи Стрељи како-е, доходио онај човек с његовим писмом и предао е тужбу на воеводу Анту за неке пиштоље, и ми смо му одказали (одговорили) да се мало претерпи док ми изађемо тамо ко Крушевцу, и онда ћемо учинити наредбу, а сада се неможе ништа совершити без Анте“¹³⁴).

Све ово слаже се са тврдњом Симе Милутиновића — Сарајлије, да је Стреља био Карађорђев побратим¹³⁵).

Стреља је играо не само велику улогу за време борби на нишком фронту 1807 године, већ и касније. Тако, на пример, године 1812 он је један од угледнијих војвода.

Карађорђево писмо од 15 фебруара 1912 године о затварању границе, адресовано војводи Антонију Симеоновичу (Чолак-Анта) у Крушевац, почиње са поздравима господи војводама, и то овим редом:

Анта
Ђорђе Симић
Стреља
Павле Цукић
Нешко

„и све вас војводе који се у Крушевцу налазите“¹³⁶).

Упркос свог великог утицаја Стреља, који је као војвода неослобођене територије располагао релативно малобројном војном снагом, стајао је иза војвода ослобођених нахија, који су били шефови регуларне војске.

По Четвртном војном плану, који је Карађорђе израдио за сваки сектор фронта посебно, за главног команданта Пожешке, Пазарске и Крушевачке нахије и Адипроданове Кнежевине постављен је Антоније Пљакић. Под његову команду је стављено 16 војвода, међу којима је био и Стреља¹³⁷).

Стреља је добио велику улогу команданта деснога крила нишког фронта у време када је лесковачки крај ушао у борбени план као ратно поприште и територија која се има освојити. Чим је овај покушај пропао и освајање Лесковца напуштено, престала је и изузетна Стрељина улога. Он је остао само један од многобројних војвода са неослобођених територија, као што су били Маринко Петровић, војвода пиротски, Риста, војвода прокупачки, Никола, војвода нишевачки, или Крста, војвода сврљишки.

Војна улога Стреље би несумњиво понова порасла да је 1809 године био прихваћен познати Карађорђев план о концентрисању свих српских снага у једном правцу, о заузимању клисура и војној изолацији Ниша.

О том неприхваћеном Карађорђевом плану изнео је његов савременик Антоније Протић следеће податке:

„Овде је било разних мњења о поласку војске: Карађорђе је претстављао да се наша војска окрене само на једну страну, то јест, на Ниш и Лесковац.“ Више Ниша вели он: — има добар дрвен, да се може ухватити, и тамо у Црвеној Реци други Делиград поставити, и Турцима прекратити пут за у Ниш; а други, вели дрвена је више Лесковца ка Врању

Бабуна, који води кроз планину 10 сати. И тамо би се могао поставити шанац да би били од те стране сигурни. „Но овде мњењија претегну наших старешина вукући сваки на свој завичај. И тако се одреди: на све стране да ударе...“ „Овако раштркана ни једна војска не имаде успеха, кроме Карађорђа!“¹³⁸⁾

Као резултат одбацивања Карађорђевог плана и свађе међу старешинама дошао је познати Каменички пораз, 1809 године.

Задржимо се на тој значајној историској години, када је Синђелић погинуо на Чегру. Изгледа да је у Каменичком боју највећи део лесковачких бећара био у Матејевцу. По казивању Илије Ђосе само је Цветко Поповић био у првом шанцу под Синђелићем, где је и погинуо приликом познатог Синђелићевог подухвата, 19 маја 1809 године.

Мада Илија Ђоса из Делиграда, савременик ових догађаја, који је пружио податке о погибији Цветка Поповића, каже да је овај био из Г. Матејевца¹³⁹⁾, сматрамо да се ипак ради о Цветку Врановачком који је само потукао Турке код Матејевца. Цветко Поповић није био из Матејевца, као што није био ни из Јагодине, како то каже Вукићевић. Његово везивање за Матејевац настало је 1807 године, када се је одиграла поменута битка.

Постоје још неколико докумената који везују погибију Цветкову за 1809 годину. Један од њих је извештај аустриског обавештајца од 15/27 маја 1809 године. У овом се извештају каже да је недавно озлоглашени турски разбојник капетан Карафеиза са око 2000 крцалија разбио српски хајдучки одред под командом Вељка, који је морао да се повуче ка Нишави. Пошто је тражио појачање од 3000 људи, Вељко је ту скоро понова напредовао ка Плочи. У овој експедицији погинула су до 100 лица заједно са „српским бимбашом Цветком“.¹⁴⁰⁾

Слично објашњење даје и један савременик, Топал Ђорђе Петров, који говори о сукобу Вељковом код Беле Паланке, 15 априла 1809 године, и о Цветковој погибији код села Копај Кошаре на северистоку од Каменице 7 маја исте године.¹⁴¹⁾

Збрка око порекла Цветкова повећава се са сваким новим податком. Док Ђорђе Топал Петров каже да је бимбаша Цветко био из Ниша,¹⁴²⁾ два друга савременика из сврљичког краја помињу „Цветка из Малче у Турској“ који је заједно са Хајдук Вељком био предвођитељ Срба, који су

Нишаву прегазили и дошли до Плоча и Црвене Баре где су били потучени.¹⁴³⁾

Та разноликост података о Цветковом пореклу појачава наше убеђење да се у свим овим изворима говори уствари о Цветку Врановачком. У неколико докумената и у извештају аустриског обавештајца од 15/27 маја 1809 године, и у казивању Ђорђа Топал Петрова и у казивању савременика које је прибележио Св. Марић, Цветко носи титулу војводе-бимбаше. Усто, подаци говоре да је био из Јужног Поморавља. (Малча, Ниш, Горњи Матејевац, Врановце). Искључено је постојање неколико јужноморавских војвода са истим именом. При томе постоји аутентичан аустриски документ из 1807 године као и многа казивања савременика који везују име Цветково за лесковачки крај. О другом јужноморавском војсковођи са тим именом немамо никаквих вести. Из свега овога произилази да је постојао само један јужноморавски војвода са именом Цветко, и да је то био Цветко Врановачки, војвода јабланички.

Цветко је већ био обор - кнез, тј. грађански старешина једне кнежине. Као војни руководилац он је добио и титулу војводе. Док су у већ ослобођеном Београдском Пашалуку постојале поред обичних кнежинских војвода и војводе чија се власт распростирала на једну или више нахија, војводе које су командовале бећарима из неослобођених крајева обично су имале под собом читаву нахију, пошто су располагале са мало војске са територије једне кнежине. Чињеница да је поред Стреље, који је био нахиски војвода, постојао још један кнежински војвода, показује да је лесковачки крај масовније учествовао у устанку но што је то био случај са другим нахијама Јужног Поморавља.

Задржимо се на питању Цветкове смрти. Било како било, коју год варијанту о Цветковој смрти прихватимо јасно је да је Цветко погинуо тек у мају 1809 године.

Нама изгледа да је од свих наведених варијаната о томе догађају најверодостојније казивање Ђорђа Топала Петрова, који је присуствовао Цветковој смрти и који пружа детаљан опис тога догађаја.¹⁴⁴⁾ О томе да је Цветко погинуо у једном Хајдук Вељковом походу говори и извештај аустриског обавештајца који тиме даје допунску снагу казивању Ђорђа Топал Петрова

Што се пак тиче казивања Илије Ђосе, која се односе на каменичку погибију, јасно је да она не могу да буду тачна у свим својим детаљима, пошто се ради о великој бици у

којој су хиљаде њих погинули. За смрт појединих личности Ђоса је сазнао посредним путем, из причања преживелих. Казивање Ђосе само потврђује податак да је Цветко заиста погинуо у мају 1809 године.

21 Један од избеглица из лесковачког краја био је и познати пољанички хајдук Никола Мандрда, рођен у селу Власу¹⁴⁵), који је, бесумње, играо извесну улогу и у лесковачком устанку. П. Срећковић је написао 1884 године, по свој прилици на основу казивања његових савременика, да је Мандрда за време Првог устанка често прелазно у турске области. „Највише се бавио у планинама и брдима лесковачке нахије, живећи по шумама као горски вук“.

У то време он је превео и своју породицу и настанио се у Пајковцу у Јагодинској нахији.¹⁴⁶)

На ову интересантну личност која се истакла и у борбама Другог српског устанка посебно ћемо се осврнути другом приликом.

Током времена избеглице из Лесковачке нахије претвориле су се у праве колонисте. На основу појединачних, често случајних, података можемо закључити да су се они углавном насељавали у долини Јужне и Велике Мораве и околини Београда.

+ Тако, на пример, у једном причању о Првом српском устанку, забележеном 1846 године, спомиње се Лесковачка мала у Јагодини. Мада се ово причање односи на 1804 годину, сматрамо да је поменути топографски назив нешто каснијег порекла.¹⁴⁷)

+ Архимандрит Сава, кога је Милићевић унео у свој Поменик, „родио се 1792 у Пољаници. Одатле му је отац побегао од турске силе и настанио се у селу Трубареву, на левој обали Мораве, према манастиру Светом Роману“. Кад су Срби дошли до Делиграда он је постао војник и војни писар. После пропаст Србије 1813 године остао је у свом селу.¹⁴⁸)

Постоје подаци да су Палилула и нека београдска села, као што су на пример Мокри Луг, Кумодража и Вишњица, насељавани у време Првог устанка избеглицама из околине Ниша, Лесковца и Прокупља¹⁴⁹).

Сретен Л. Поповић наводи Стојана Милића из Кумодраже, који му је причао „да му је отац казивао: да су се доселили из Лесковца а неки из Прокупља. У 1813 години били су у збегу преко, али су се наскоро повратили“¹⁵⁰).

В. А. Богвић, говорећи у свом опису Врачарског среза (топографски речник), о постанку Великог и Малог Мокрог

Луга изнео је следеће податке: да су им од „прије куће биле у мјесту селишту, па кад су побјегли уз Караџорџа, и намјестили се на садашњим мјестима“ ... Усто каже „приповедају, да су она постала у вријеме првог војевања Срба на Турке, кад су се овђе доселили људи из мјеста ско Ниша из лесковачке нахије. Кажу да су ти људи војевали са нашима на Делиграду, и преносили су из Турске амо сружје сакривено у казанима и другијем бакарним судовима. Веле да је у почетку било овђе више кућа и душа, па да су се раселили по оближњим мјестима, као у селу Бањицу, Вишњицу и друга.“¹⁵¹⁾

Приликом испитивања порекла појединих породица из београдских села Зуца, Ритопска, Рипња, Лештана и Барајева, Риста Николић је у тим селима наишао и на породице које воде порекло из Губеревца, Великог Боњинца и Лесковца.

У селу Парцанима чак се и један крај зове Лесковац.¹⁵²⁾

VIII
ОПШТИ ПОДАЦИ О СТРЕЉИ И ЊЕГОВОЈ
ДАЉОЈ СУДБИНИ

Задржимо се на личности самога Стреље и његовој даљој судбини.

Петар Петровић—Стреља родио се у селу Градишту, у планинском крају на југу од Власотинца¹⁵³).

Извесно је да је одрастао у свом родном крају, јер Мишковић каже да је говорио „старо српски“, што значи да се служио локалним наречјем.

То је био врло развијен човек, висок и широк, који је имао необично крупне зубе, велики нос и велике бркове смеђе боје¹⁵⁴). У време свог одметања био је имућан човек, пошто деда Цека из Власотинца каже да су му Турци отели имање и присвојали самоков који је имао у селу Козару¹⁵⁵). Ракић је забележио не само да је давао Турцима под закуп „мајдан гвожђа“, већ да је имао и дућан у истом селу¹⁵⁶).

У ранијем излагању изнели смо податке о томе да је Стреља пребегао у Србију 1806 године, истакао се у бојевима и постао старешина бећара. Војвода лесковачки постао је, по свој прилици, још 1806 године, чим је добио старешинство над бећарима Лесковачке нахије. Није искључено да у почетку није ни било неког формалног постављења. Старешина једног бећарског одреда који је бројно нарастао спонтано је стицао назив бимбаше. Тек касније ови су чинови озваничени. На сваки начин треба подвући да се Стреља спомиње као бимбаша већ у најстаријем писаном историском документу из тога доба који говори о њему, у извештају аустриског обавештајца од 23 марта/4 априла 1807 године. У то време он је већ био командант десног крила нишког фронта.

Мада је Стреља као старешина лесковачких бећара боравио од 1806—1813 године у Делиграду или Алексинцу, тј. у граничној зони према Нишу, није искључено да се он

већ тада и настанио у селу Јасици у Темнићу, где је по подацима М. Милићевића и Ј. Мишковића становао и после Другог српског устанка¹⁵⁷).

Изгледа да му је у том селу становала породица, пошто Мишковић каже да је имао потомака, „али су и ови изгинули, и сада никога од родбине нема“⁽¹⁵⁸⁾.

Миладин Миличевић, свештеник, прибележио је од старијих људи 1859 године податке о бојевима на Јасици и Варварину, који су се одиграли 1810 године. Ове податке саопштио је у једном свом писму које се чува у Архиви Српске академије наука.

У томе писму он износи да су 1810 године у месецу августу Турци прешли Мораву код села Јасике, освојили српски шанец, продрли уз Мораву, попалили села Кукљин и Белу Воду, дошли до Хрчинове ливаде, одвели робље и запленили стоку. „Но један из Јасике Србин, назван Стреља, узме стотину добри Србина и враћајући се Турке сретне, неколико убије и поплаши, робље и стоку одузме и Карађорђу преда“⁽¹⁵⁹⁾.

Сматрамо да нећемо погрешити ако и ову Стрељину акцију припишемо лесковачким бећарима. У то време Стреља се као војни командант није могао одвојити од свог одреда. Уколико је био настањен у Јасици, па макар и привремено услед повлачења, јасно је да су с њим били и други Лесковчани.

После пораза српских устаника, године 1813, Стреља је са многим другим Србима прешао преко Саве и Дунава. Није искључено да је Стреља, пре него што је прешао у Аустрију, хајдуковао неко време по Србији. Многи потучени српски одреди претворили су се тада у хајдучке чете⁽¹⁶⁰⁾. Лесковачки бећари, који су добрим делом постали од хајдука и сачували ту традицију оперишући у непријатељској позадини, несумњиво су продужили борбу и после пораза. Околности под којима је Куршид пашина војска продрла на север ишле су у прилог таквом развоју догађаја. По називању војводе Чолак Анте Симоновића ова је војска успела да у крвавом боју, који се водио „кундачки и грло за грло“, освоји само један од четири делиградска шанца, колико их је било. Зато је Куршид паша морао да заобиђе Делиград и Туприју и да тек онда крене долином Мораве, према Смедереву за Београд. Тек кад је Србија била освојена, а један део народа прешао у Аустрију, три недеље после преласка самога Карађорђа, напуштен је био Делиград. Тада Чолак

Анта „избави војску до Крушевца и онде и распусти“. Јасно је да су у таквој ситуацији лесковачки бећари који су учествовали и у борбама на Делиграду 1813 године били приморани да се пробијају ка Сави и Дунаву у мањим групама¹⁶¹).

Кад је Стреља прешао у Аустрију, он се, по подацима Милићевића, није удаљавао од границе¹⁶²).

У време када су српски руководиоци били интернирани у Аустрију и смештени у Голубинцу, у Петроварадинској тврђави и сл., а у вези са турским захтевом за њихово изручење као и због њиховог премештаја у Штајерску, начињене „Списак оних српских поглавица који су претстављали врховну власт и који су у 25 нахија (Bezirken) Србије за време последњих година били на дужности заповедника и предводника или војвода“. У том списку, који обухвата 92 имена, налази се међу поглавицама Крушевачке команде: „49. Sztrelia Petrovicx woiwode“¹⁶³).

У писму Куршид паше упућеном барону Сигенталу, команданту Петроварадинске тврђаве, 26 октобра/7 новембра 1813 године, саопштава се амнестија српских поглавица, при чему се изузимају око 36 лица чије се изручење тражи.

Међу наведеним лицима која се изузимају од амнестије не налазимо Стрељу¹⁶⁴), што ваљда треба да значи да је њо-
ме он већ био обухваћен.

После објављене амнестије, српски бегунци су се јатомице враћали у Србију. До априла 1814 године девет десетина бегунаца вратило се у отаџбину.

Број оних који су отишли у Русију био је сасвим незнатан.

Зашто се Стреља није тада вратио када су и одговорније старешине признале турску власт и дошле на своја огњишта? Можда је Стреља био на некој потпунијој листи старешина изузетих од амнестије, пошто је био војвода ван граница Београдског Пашалука, одметник своје врсте. На ово питање засада се не може одговорити све док се не објаве и турски извори о Првом устанку. Ипак треба подвући чињеницу да се на листи лица изузетих од амнестије, која је достављена аустриским властима, Стреља не налази, мада су на њој многе старешине са територије Нишког Пашалука¹⁶⁵).

На основу свега овога изгледа да је Стреља одбијао да прихвати амнестију, тј. да се покори турској власти.

Његово се непомирљиво антитурско расположење види и на основу других симптома. Дobar део старешина који су

остали у Аустрији, било зато што нису били обухваћени амнестијом, или зато што нису хтели да се врате под турски јарам, отишле су у Русију, где су се населили добивши имање и знатне повластице. Упркос такве перспективе Стреља остаје на аустриској територији, не удаљава се од границе и прелази у Србију чим су понова отпочеле борбе.

✚ Када је подигнут Други устанак и када је у Смедеревској нахији окупљена војска у селу Јабучју, њој се придружио и војвода Стреља, који је у Банату сакупио четицу и прешао Дунав. У овом логору он је прикупио бројне пребеглице: Србе, Бугаре и Бошњаке, слуге коњушаре и чамције, који су сваке ноћи, добро наоружани, долазили из Смедерева. Створивши чету, Стреља прелази Мораву код села Осипаонице и одмеће Пожаревачку нахију. Стрељиној чети придружују се и друге чете створене од старих Карађорђевих војвода: Павла Цукића, који је такође прешао преко Дунава, Милослава Здравковића, војводе ресавског, као и неки одреди формирани од мештана. Удруженим снагама они нападну Турке у селу Рановцу¹⁶⁶). Опис овога боја, који се одиграо пре Спасов-дана, дао је Аћим Медковић:

„Најпре удари Стреља, бивши пређе војвода под Карађорђем, с бећарима на Турке, јуначки борећи се но буде надвладан. Овом приликом су многи бећари погинули“¹⁶⁷).

О овоме боју Сима Милутиновић Сарајлија каже:

„У тај први мак ту погине до десетину Србаља, испод неке поточне прљуше, и толако се ту израни, те их то неколико смете и паузапе, док и вагру мало час кућама придадоше, у којима су се Турци позатварали били, чиме им притуже тако, да се Турци ускалачу и помету, и почну из ватре и кућа искакивати један по један, како из смречака зечеви, те их Срби дочекуј а удри, да их једва једна стотина отале, и то у пасје брзине измакну некуда у мрак и хандрак“¹⁶⁸).

После ове победе Срби су задобили велики плен, коње оружје и зебану. Милосав и Цукић врате се у Реса у, а Стреља остаде у пожаревачком крају, да би спречио везу Смедерева са Пожаревцем.¹⁶⁹).

Сима Милутиновић Сарајлија спомиње још једну Стрељину борбу.

После боја на Рановцу, када се Стрељин одред улогорио у селу Пругову, некакав делибаша видинског везира, Јосић-ага Анадолија, који је дошао са више од 500 делија у Пожаревац, подигне тамошње Турке и крене са одредом од

1.500 људи да попале село Пругово и Стрељин логор. Пошто су се Срби утврдили усред села, Турци их нису напали, већ су заобишли село и опљачкали стоку. Када је Стреља видео њихову намеру, пресече им пут и дочека их из бусије. После двочасовне борбе поврати стоку. „Док већ и Турци оставивши неколицину ту мртвијех и рањенијех, одмакљају како је који боље могао у свој Пожаревац, да од лука (празијега) цицваре гради, ако без масла и сира, кад остаде стока, чија је и била. — Након тога несрећнога догађаја позадуго не осуде се Турци у ђелепир излазити.“⁽¹⁷⁰⁾

Убрзо после описаних бојева настало је смирење у Београдском Пашалуку. Тада се Стреља настанио у већ споменутом селу Јасици у Темнићу⁽¹⁷¹⁾, у крају чије је становништво својом храброшћу много задужио још 1810 године спасавајући му поробљену чељад и заплећену стоку⁽¹⁷²⁾.

У периоду мирне коегзистенције Срба и Турака у Београдском Пашалуку који је настао после Другог српског устанка, настали су жестоки сукоби између Милоша Обреновића и многих других истакнутих главара. Са једним се сукобио око поделе власти. Тако су, на пример, Цукић, Матија и Молер тражили образовање тетрархије⁽¹⁷³⁾.

Са другима се Милош разишао због политичких неслагања. Најкрупније спорно питање била је помирљива Милошева политика према Турцима. Са њом се нису могле сложити многе устаничке старешине, нарочито оне који су били присталице вођења бескомпромисне борбе до потпуног ослобођења. Гавриловић каже да „Петар Цукић командант добровољаца није хтео да чује за примирје с Марашлијом и за старешине на Морави у одсуству Милошевом, и чинио је покор по Ресави“⁽¹⁷⁴⁾. Незадовољство старешина повећавала су и Милошева убиства његових политичких противника, специјално убиство врло поштованог Карађорђа, чију је главу Милош послао у Цариград. Овакав поступак су многи сматрали за отворено издајство.

Јасно је да су најжешћи противници Милошове помирљиве политике према Турцима биле старешине из неослобођених крајева. Водећи политику компромиса са Турцима, Милош се одрекао и Карађорђевих ослободилачких планова, а самим тим дошао у сукоб са главним носиоцима политике ослобођења, са војводама из неослобођених крајева, који су настали под Карађорђем. Овај се сукоб заоштравао и услед чињенице да је Милош у потпуности елиминисао све ове војводе из јавног живота. У Милошевој администрацији

кнезови појединих делова Београдског Пашалука имају главну реч.

Милош Обреновић је користио сваку прилику да се крваво разрачуна са својим противницима. Милосав Здравковић Ресавац примио је наређење од Јована Обреновића „да пишу „бећару“ Павлу Цукићу „од свог вилајета“ да се прође својих недела“. „Ако не шћене него се противи а ви га слободно убите вилајетски“¹⁷⁵). Милош је систематски ликвидирао своје противнике убијајући их једног по једног.¹⁷⁶) Док једни гину од мучких убица, други су побијени у време угушења буна. Тако је, на пример, Милош искористио Цукићеву буну да би ликвидирао Симу Марковића¹⁷⁷). Међу Милошевим жртвама налазимо многе угледне војне старешине Првог српског устанка. Поред самог Карађорђа по његовом налогу мучки су побијени војводе Младен Миловановић, Павле Цукић, прота Ник. Смиљанић, Милић Радовић, поп Вилип Петровић, капетан Живан Цукић, владика Хаци Милентије Никшић и други. Други су били по Милошевој заповести предати Турцима и од њих убијени. То је био случај са војводама Симом Марковићем, Стеваном и Јованом Јаковљевићем, Петром Николајевићем — Молером, Стојаном Чупићем и капетанима Радичем Петровићем и Драгићем Горуновићем¹⁷⁸).

Као што је побио толико других истакнутих вођа Првог српског устанка, тако је исто Милош дошао главе и Стрељи, војводи лесковачком.

Када је 1825 године избила Ђакова буна, једна од најзначајнијих народних буна против Милошеве самовоље и свирепости, великих пореза, глоба, кулука и насиља сваке врсте¹⁷⁹) у њој је, изгледа, имао неког незнатног удела и сам Стреља. По угушењу буне, мада је био затваран, саслушаван и најзад ослобођен¹⁸⁰), Стреља је, бојећи се Милошеве освете, био приморан да оде у хајдуке.¹⁸¹)

Веран својој устаничкој прошлости, Стреља је хајдуковао на турској територији. Између осталих побио је и неке турске трговце на брду Мечки између Шупељка и Ражња¹⁸²).

Када је његову чету потукла турска потера био је приморан да се спасава бежећи на српску територију. Кнез Милета Радојковић, старешина Јагодинске нахије, одмах је искористио ту ситуацију, ухапсио Стрељу и заједно са својим извештајем послао га Милошу. Оригинал његовог извештаја упућеног из Катуне Милошу Обреновићу, 9 маја 1825 године, нашли смо у државној архиви. Извештај (у нашој транскрипцији) гласи:

„Ми покорни ваши служители јављамо вашем сијатељству заради Стреље како га е потера разбила у ражанску нахију у буковик и еднога му друга нема и они по два по три пребежу на ову страну и ми и све поватамо и е тој шаљем све тамо а вас бог научио какоћете поступат шнима ето прво Стреља и Станко Сридаљац из Алаганци и Маноило из Бошњана и Малока из Јасике и Јован Рибарац из Вратара и оште два имаду из Вратара Цветко Ристић Недељко Стојковић —“¹⁸³)

Изгледа да се народ тога краја, кога је Стреља задужио још у време устанка спасавајући људе и њихову имовину од Турака, и који је знао да Стреља није био никакав разбојник већ само доследан борац против Турака, — супротставио његовом хапшењу. О томе говори и кнез Милета Радојковић у напред наведеном извештају: „— Мало се људи за ни замолише да и не повежем и они по мало врднуше с речи па ћу и уватит и послат вама нећеју се забавит“¹⁸⁴).

Када је Милош примио Стрељу пожурио се да га изручи Турцима, хладнокрвно и рачунски, поступивши исто онако као и 1835 године када је издао нишке устанике¹⁸⁵), и 1836 године кад је погубио Цветка, једног од вођа Пиротске буне¹⁸⁶).

Турци су обесили Стрељу на брду Мечки, које се налази између Јовановца и Ражња, на месту где су поменути турски трговци били побијени¹⁸⁷). Тако је завршио свој живот руководилац Првог лесковачког устанка, најистакнутији борац лесковачког краја за ослобођење од турског јарма.

Са Стрељином смрћу нестао је и последњи изразити претставних офанзивне Карађорђево политике ослобођења Српства у Јужном Поморављу. Тиме је закључено ово херојско поглавље нашега краја.

Док је лесковачки устанак из 1807 године био само одраз Првог српског устанка и резултат акције бећара, и имао у склопу народно-ослободилачке борбе српског народа спореднији значај, каснији лесковачки устанци подигнути као самосталне народне буне, условљене погоршањем феудалне експлоатације у периоду јачег распада турског феудалног система, имале су много дубљи друштвени и историски значај. У њима основни носиоци устанка нису били хајдуци и бећари, већ сељаци који су се дигли против својих феудалних експлоататора. У овим устанцима играо је значајну улогу и грађански staleж у формирању, специјално трговци за чију су делатност феудални оквири били тесни и неподношљиви.

Напомене

- 1) Видети цитирану литературу којом су обухваћени најважнији чланци.
- 2) Ивић Алекса: Списи бечких архива о Првом српском устанку, књига II, 1905 год. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа СКА, стр. 90.
- 3) Обштар Томерлин јавља барону Цененину уходске вести из Србије, Земун 15/27 април, 1805 год.— Ивић Алекса: Списи бечких архива..., књига II, стр. 103.
- 4) Преглед цркве Епархије нишке, бр 6—7, 1934, стр. 212.
Податак да су 1805 године обешена у Пироту седам свештеника (Недељне новине, бр 1, 1935) јако је несигуран. Влад. Николић, један од најбољих позн валаца прошлости пиротског краја, одустао је од своје раније тврдње и на основу многобројних прибележених сећања сматра да су прва вешања пиротских свештеника била 1807 и 1809 године. (Преглед цркве Епархије нишке, бр. 6—7, 1934, стр. 211—14).
- 5) Вукићевић Миленко: Карађорђе, књига II, Београд, 1912, стр. 244. — На основу руских архива.
- 6) Вест у француском листу „Moniteur“, допис из Земуна од 27 априла — Вукићевић М.: Карађорђе, књига II, стр. 245.
- 7) Ивић Алекса: Списи бечких архива..., књига I, стр. 28, 33, 37.
- 8) Исти извор, књига II, стр. 137.
- 9) Вукићевић Миленко: Карађорђе, књига II, страна 288 — по руским изворима; Летопис Матице српске, VI, страна 23.
- 10) Прота Матеја Ненадовић: Целокупна дела, Српски писци, страна 170; Причања Петра Јокића — Споменик XXXVII, стр. 42; Вукићевић: Карађорђе, књига II, страна 292—3.
- 11) Вукићевић Миленко: Карађорђе, књига II, страна 307 — по руским изворима.
- 12) Вукићевић Миленко: Карађорђе, књига II, страна 302 — на основу француског листа „Moniteur“ и руских архива.
- 13) Вукићевић Миленко: Карађорђе, књига II, страна 356—7.
- 14) Јован Гавриловић: Подаци за повесницу српску — Гласник IV, страна 156—7; Јован Мишковић: Грађа за новију историју Србије — Гласник, XLVIII, страна 198—203; Kemura Sejfuddin Fehmi: Први српски устанак под Карађорђем по турским изворима, Сарајево 1916, стр. 237; Вукићевић: Карађорђе, књига II, стр. 358, 388; Протић К.: Ратни догађаји из Првог српског устанка, Београд, 1893, стр. 136—7.
- 15) Милићевић М.: Зимње вечери, Београд, 1922, стр. 120.

¹⁶⁾ Милићевић М.: Поменик знаменитих људи у српском народу новијег доба, Београд, 1888, стр. 699.

¹⁷⁾ Причање Петра Јокића о догађајима и људима из Првог устанка — Споменик XIV, стр. 58; Исти текст преузео Милићевић М.: Кнежевина Србија, Београд 1876, стр. 791.

¹⁸⁾ Извештаји мајора Кљуновића барону Дуки, Ковин, 1/13 јула 1806 — Ивић III, 288.

Напомињемо да смо у књизи Градска привреда старог Лесковца на стр. 130—132 нешто опширније обрадили питање учешћа Шашић наше лесковачког у овим бојевима.

¹⁹⁾ Летопис Матине српске, част VII, стр. 19—21 и 25—6 — чланак аустриског фелдмаршала лајтнанта Роткирха

У овој студији нагазимо доста детаља о поменутиим бојевима.

²⁰⁾ Исти извор, стр. 30

²¹⁾ Милићевић М.: Кнежевина Србија, страна 791.

²²⁾ Причање старца из округа пожаревачког — Државна архива, Министарство просвете, 1811, Фасцикула II; Овај податак делимично је објављен и у књизи Радовановића Петра: Бој Срба с Турцима, Београд, 1912, која је рађена на основу казивања учесника Првог српског устанка забележених 1841 године. Напомињемо да су на оба места погрешно датирани како оснивање самог Делиграда тако исто и оба делиградска боја.

²³⁾ Милићевић М.: Поменик..., стр. 699.

²⁴⁾ Гавриловић А.: Српски упад у Топлицу и Лаб 1806 — Годишњик XXII, стр. 92.

²⁵⁾ Вукићевић Миленко: Карађорђе, књига II, стр. 411; Гавриловић А.: Српски упад у Топлицу и Лаб 1806 — Годишњик Чупића XXII, стр. 92; Протић А.: Повесница... Споменик XIX, стр. 10; Гавриловић А.: Црте из ослобођене Србије, Београд, 1904, стр. 43.

²⁶⁾ Радовановић Петар: Бој Срба с Турцима, Београд, 1857, стр. 28; Казивање старца из пожаревачког округа, Државна архива, Министарство просвете, 1841, Фасцикула II.

²⁷⁾ Предање бр. 1.

²⁸⁾ Петровић Св.: Око наше Нишаве, Пирот, 1934, стр. 31; Костић Коста — Годишњи извештај гимназије пиротске за 1908/9 год.

²⁹⁾ Вукићевић Миленко: Карађорђе, књига II, стр. 460 — На основу Манолакијевог извештаја од 28 јануара, који нисмо могли да консултујемо пошто се налази у руским архивама.

³⁰⁾ Споменик XXXVII, стр. 137—8.

³¹⁾ Видети страну 43—44.

³²⁾ Предање бр. 2.

³³⁾ Трајковић Драгољуб: Први весници слободе, Лесковац, 1927.

³⁴⁾ Гавриловић Мих.: Исписи из Париских архива, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, II одељ., књига I, Београд, 1904, стр. 143.

³⁵⁾ Вукићевић Миленко: Карађорђе, књига II, стр. 501.

³⁶⁾ Баласчев: Неиздати турски документи — Српски књижевни гласник, 1905, књига XIV, стр. 31.

³⁷⁾ Баласчев: Неиздати турски документи, СКГ, 1905, књига XIV, стр. 31—4; Вукићевић: Карађорђе, књига II, стр. 347—8.

³⁸⁾ Баласчев: Неиздати турски документи, СКГ, 1905, стр. 31.

³⁹⁾ Вукићевић Миленко: Карађорђе, књига II, стр. 345.

⁴⁰⁾ Гавриловић Мих.: Исписи..., стр. 143.

⁴¹⁾ „Лесковачки гласник“, бр. 33, год. XI.

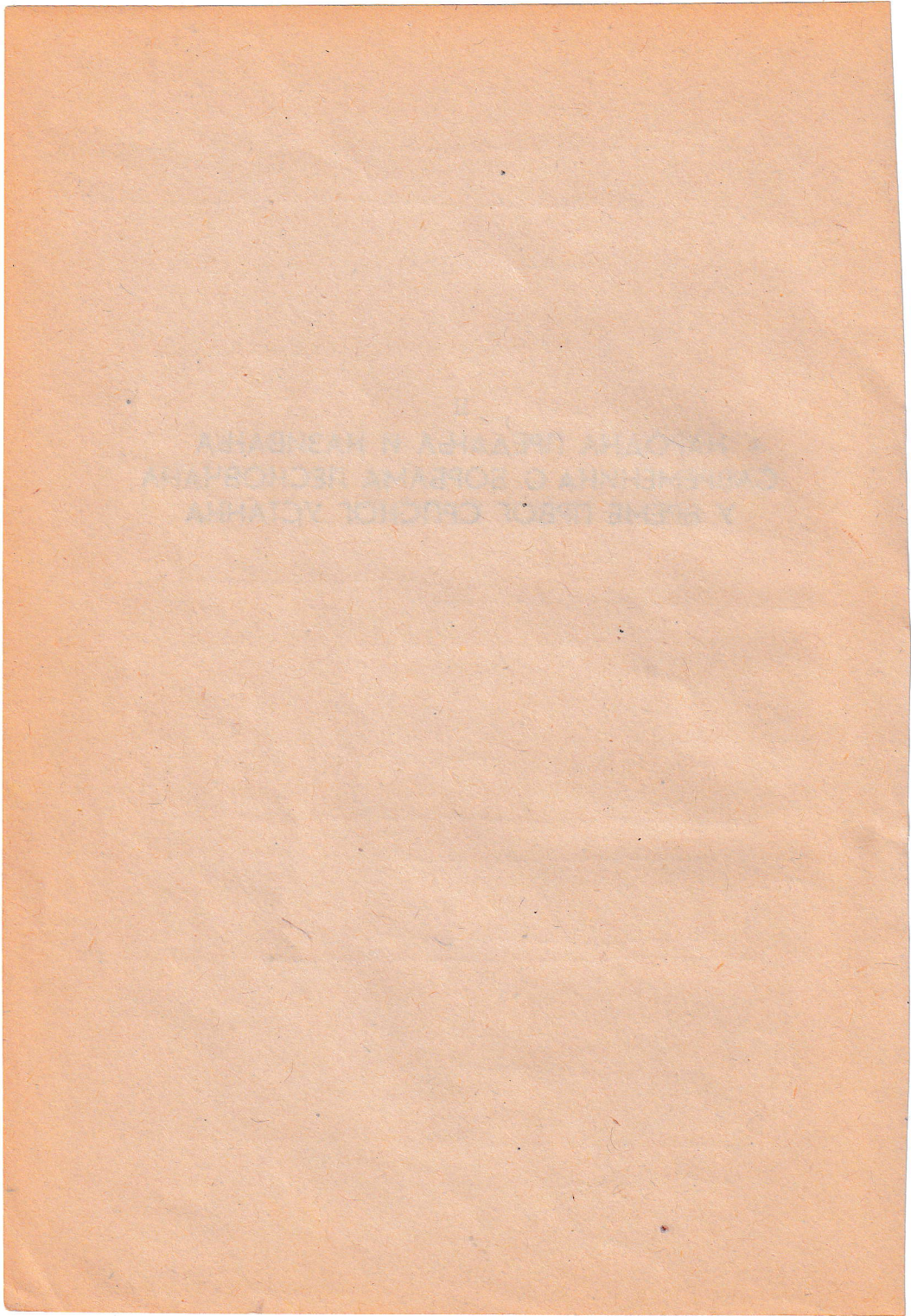
- 42) Милићевић М.: Зимње вечери, стр. 123.
- 43) Ивић Алекса: Списи бечких архива..., књига IV, стр. 345.
- 44) Вукићевић Миленко: Карађорђе, књига II, стр. 460, 501.
- 45) Извештај француског конзула у Травнику послат Министарству иностраних послова 31 марта (12 априла) 1897 године — Гавриловић: Исписи..., стр. 125; Исписи, стр. 117; Вукићевић: Карађорђе, књига II, стр. 501.
- 46) Ивић Алекса: Списи бечких архива..., књига IV, стр. 327.
- 47) Писмо Демелића налази се у руским архивама и није објављено. Ми га цитирамо по Вукићевићу, стр. 501.
- 48) Споменик XXXIX, стр. 115.
- 49) Ивић Алекса: Списи бечких архива..., књига IV, стр. 353.
- 50) Исти извор, стр. 354-5.
- 51) Милићевић М.: Поменик..., стр. 140.
- 52) Милићевић: Зимње вечери, стр. 132.
- 53) Милићевић: Краљевина Србија, Београд, 1884, стр. 79.
- 54) Предање бр. 2.
- 55) Милићевић: Поменик..., стр. 700.
- Интересантно је да у својој приповести о тим догађајима Милићевић спомиње да је у целој експедицији, заједно са Дедобарцем, учествовао и неки Милета из Ђуниса. Д-р А. Ивић га идентификује са једним од каснијих вођа Лесковачке буне из 1841 године. Ивић А.: Буна лесковачких Срба, стр. 16; Трајковић Д.: Први весници слобод, стр. 8.
- 56) С. Д.: Исправљена година.
- 57) Милићевић М.: Поменик..., стр. 700.
- 58) Милићевић М.: Краљевина Србија, стр. 116.
- 59) Ивић Алекса: Списи бечких архива..., књ IV, стр. 428.
- 60) Ђорђевић Тихомир: Белешка о Власотинцу, Београд, 1897.
- 61) Милићевић: Краљевина..., стр. 115-6.
- 62) Ђорђевић Тихомир: Белешка о Власотинцу, Београд, 1897.
- 63) Милићевић: Поменик..., стр. 700.
- 64) Податак Д. Равчића — „Наша реч“ бр. 14, 1952.
- 65) Милићевић: Поменик..., стр. 700.
- 66) Милићевић: Зимње вечери; Ђорђевић Т.: Белешка о Власотинцу.
- 67) Милићевић: Поменик..., стр. 700, Зимње вечери, стр. 129.
- 68) Милићевић: Зимње вечери, стр. 129.
- 69) Милићевић: Краљевина..., стр. 116.
- 70) Ђорђевић Т.: Белешка о Власотинцу; Ђорђевић Ј.: Успомена на стогодишњицу Карађорђевог рада у околини Лесковца — Извештај гимназије лесковачке за 1903/4 годину.
- 71) Предање бр. 5.
- 72) Милићевић: Краљевина..., стр. 70; Трајковић: Први весници..., — годину смо исправили.
- 73) Николић Влад: Народни покрети против Турака у срезу нишком, Милојева и Срмакова буна, Ниш, 1932, стр. 4; Милићевић: Краљевина Србија, стр. 70.
- 74) Казивање савременика чича Станка из Цекавице—Предање бр. 6.
- 75) Предање бр. 7.
- 76) Споменница на прославу педесетогодишњице ослобођења Лесковца, Лесковац, 1928, стр. 118.
- 77) Братство XV, стр. 171.
- 78) Усмени податак Драгутина Ђорђевића.
- 79) Ивић Алекса: Списи бечких архива..., књ. IV, стр. 428.
- 80) Исти извор, стр. 466.

- ⁸¹⁾ Исти извор, стр. 389.
- ⁸²⁾ Хаџи Васиљевић Ј.: Српски народ и турске реформе — Братство XV, 171.
- ⁸³⁾ Годишњица Чупића XVI, стр. 326.
- ⁸⁴⁾ Извештај митрополита Леонтија — Споменик XXXVII, стр. 137-8.
- ⁸⁵⁾ Причање Петра Јокића — Државна архива, Министарство просвете, 1841, Фасцикула II; Нешто измењен текст „Дело“ XXXII, стр. 323/4.
- ⁸⁶⁾ Гавриловић: Исписи..., стр. 142-3.
- ⁸⁷⁾ Исти извор, стр. 150.
- ⁸⁸⁾ Стојановић Љ.: Записи и натписи, II, бр. 3854; Вукићевић: Карађорђе, књ. II, стр. 502.
- ⁸⁹⁾ Вукићевић: Карађорђе, књ. II, стр. 503.
- ⁹⁰⁾ Вадети цитат на стр. 27.
- ⁹¹⁾ Гавриловић: Исписи..., стр. 145.
- ⁹²⁾ Ивић Алекса: Између I и II устанка, Загреб, 1917, стр. 24-5.
- ⁹³⁾ Предање бр. 8.
- ⁹⁴⁾ Ђорђевић Тих.: Македонија, 1929, стр. 96.
- ⁹⁵⁾ Трајковић Д.: Први весници слободе, стр. 7, фуснота.
- ⁹⁶⁾ Милићевић: Краљевина Србија, стр. 406.
- ⁹⁷⁾ Вукићевић: Карађорђе, књ. II, стр. 501.
- ⁹⁸⁾ Споменик XXXVII, стр. 137.
- ⁹⁹⁾ Предање бр. 6.
- ¹⁰⁰⁾ Вукићевић: Карађорђе, књ. II, стр. 502.
- ¹⁰¹⁾ Ивић: Списи бечких архива..., књ. IV, стр. 496 и 542.
- ¹⁰²⁾ Рашид Бег: Историја чудноватих догађаја у Београду и Србији — Споменик СКА XXIII, стр. 17.
- ¹⁰³⁾ Упоредити Гавриловић: Исписи..., стр. 148.
- ¹⁰⁴⁾ Ивић: Списи бечких архива..., књ. IV, стр. 466.
- ¹⁰⁵⁾ Вукићевић: Карађорђе, књ. II, стр. 504 — „Moniteur“, бр. 156, 1807.
- ¹⁰⁶⁾ Гавриловић: Исписи..., стр. 160. Упоредити исти извор стр. 148.
- ¹⁰⁷⁾ Веселиновић М.: Јашушки манастири—Годишњица Чупића XXIX стр. 340.
- ¹⁰⁸⁾ Предање бр. 6; Запис који је поп Трајко Поповић забележио на минеју бошњачке цркве.
- ¹⁰⁹⁾ Предање бр. 8.
- ¹¹⁰⁾ Милићевић: Краљевина..., стр. 117; Зимње вечери, стр. 132; Ђорђевић Т.: Белешка о Власотинцу.
- ¹¹¹⁾ Ђорђевић Т.: Белешка о Власотинцу.
- ¹¹²⁾ Ивић: Списи бачких архива..., књ. IV, стр. 634 и 639.
- ¹¹³⁾ Гласник српске словесности III, стр. 143 и 146; Ивић: Између I и II устанка, Загреб... 1917, стр. 24—25; Милићевић М.: Кнежевина Србија, стр. 195.
- ¹¹⁴⁾ Што се тиче читавог нишког фронта, он се изгледа није смирио у потпуности како то каже Вукићевић на стр. 504. Аустриски обавештајци пружају податке о већем окршају у зони Параћина. (Ивић: Списи..., књ. IV, стр. 781, 793, 794, 807, 808 и 815.
- ¹¹⁵⁾ Вукићевић: Карађорђе, књ. II, стр. 559.
- ¹¹⁶⁾ Исти извор, ст. 598.
- ¹¹⁷⁾ Мишковић Јован: Каменички бој — Годишњица Чупића XXIII, стр. 138.
- ¹¹⁸⁾ Милићевић: Зимње вечери, стр. 125.
- ¹¹⁹⁾ Предање бр. 3.
- ¹²⁰⁾ Милићевић: Краљевина Србија, стр. 36, 75 и 90.
- ¹²¹⁾ Споменик: XXXVII, стр. 130.

- ¹²²⁾ Љубишић Љ.: Шеста година српског устанка, Београд, 1910, примедба на стр. 73—74.
- ¹²³⁾ Деловодни протокол Карађорђа, Београд, 1848, забелешка бр. 743.
- ¹²⁴⁾ Деловодни протокол, забелешке бр. 743, 776, 1159, 1450, 1488, 1492, 1495 и 1556; Гласник Српског ученог друштва XLVIII, стр. 219—20.
- ¹²⁵⁾ Деловодни протокол..., забелешка бр. 776.
- ¹²⁶⁾ Исти извор... забелешка 1159.
- ¹²⁷⁾ Исти извор..., Регистар, стр. 80.
- ¹²⁸⁾ Предање бр. 6.
- ¹²⁹⁾ Презиме је дато у регистру Деловодног протокола, стр. 66.
- ¹³⁰⁾ Деловодни протокол, забелешка бр. 1450.
- ¹³¹⁾ Исти извор, забелешка бр. 1493 и 1494.
- ¹³²⁾ Исти извор, забелешка бр. 1492.
- ¹³³⁾ Исти извор, забелешка бр. 1495.
- ¹³⁴⁾ Исти извор, забелешка бр. 1556.
- ¹³⁵⁾ Милутиновић Сима—Сарајлија: Историја Србије од 1813 до 1815 године, II издање, Београд, 1888, стр. 192.
- ¹³⁶⁾ Гласник XLVIII, стр. 219—20.
- ¹³⁷⁾ Деловодни протокол, Регистар, стр. 80—1.
- ¹³⁸⁾ Протић Ант.: Повјесница... — Споменик XIV, стр. 15.
- ¹³⁹⁾ Гласник Друштва српске словесности, III, стр. 151—2 — Казивање Илије Ђосе из Делиграда узето из бележака Исидора Стојановића
- ¹⁴⁰⁾ Извештај једног уходе о догађајима у Србији, непознато место, 15/27 мај 1809 — Ивић Алекса: Документи о устанку Срба под Карађорђем Петровићем, Загреб, 1920, стр. 377—8.
- ¹⁴¹⁾ Датуми су узети из часописа „Ратник“, јули 1909 стр. 979 и 982.
- ¹⁴²⁾ Државна архива, Министарство просвете, 18 I, фасцикула II — Казивање бр. 10.
- ¹⁴³⁾ Казивање Радојка Ивковића из Преконоге и Јована Марковића из Округлице—Државна архива, Министарство просвете, 1841, фасцикула II.
- ¹⁴⁴⁾ Казивање бр. 10.
- ¹⁴⁵⁾ Николић Риста: Пољаница и клисура, стр. 121.
- ¹⁴⁶⁾ Срећковић П.: Сердар Никола Мандрда — Гласник ученог друштва, књ. 55, стр. 325—6; Милићевић М.: Поменик..., стр. 321; Милутиновић Сима: Историја Србије од 1813—15, II издање, стр. 165.
- ¹⁴⁷⁾ Гласник друштва српске словесности III, стр. 144.
- ¹⁴⁸⁾ Милићевић: Поменик..., стр. 634.
- ¹⁴⁹⁾ Поповић Л. Сретен: Путовање по Новој Србији, Београд, 1879, стр. 42, 134 и 44!—3; Цвијић Јован: Балканско полуострво и Јужнословенске земље, књ. I, Београд, 1922, стр. 193; Николић Риста: Околина Београда — Насеља српских земаља 20, стр. 954.
- ¹⁵⁰⁾ Поповић С.: Путовање.. стр. 42.
- ¹⁵¹⁾ Гласник српског ученог друштва, књ. IV (XIX), стр. 199—200.
- ¹⁵²⁾ Николић: Р. Околина Београда, стр. 1005—7, 1021, 1031, 1054 и 1058.
- ¹⁵³⁾ Милићевић М.: Поменик..., стр. 701; Предање бр. 9.
- ¹⁵⁴⁾ Милићевић М.: Поменик..., стр. 702; Мишковић Ј.: Грађа за новију историју Србије — Гласник XLVIII, стр. 60.
- ¹⁵⁵⁾ Предање бр. 2.
- ¹⁵⁶⁾ Предање бр. 4.
- ¹⁵⁷⁾ Милићевић М.: Поменик..., стр. 702; Мишковић Ј.: Грађа за новију историју Србије — Гласник XLVIII, стр. 60.
- ¹⁵⁸⁾ Гласник XLVIII, стр. 160.

- ¹⁵⁹⁾ Перовић Радослав: Прилози за историју Првог српског устанка — Необјављена грађа, Београд, 1954, стр. 137 — Оригинал писма М. Миличића налази се у Архиви САН бр. 9 73.
- ¹⁶⁰⁾ Гавриловић Мих.: Милош Обреновић I, стр. 46
- ¹⁶¹⁾ Казивање Чолак Анте Симоновића — Државна архива, Министарство просвете, 1841, Фасцикула II.
- ¹⁶²⁾ Милићевић М.: Поменик..., стр. 701
- ¹⁶³⁾ Ивић А.: Између I и II устанка. Загреб, 1917, стр. 24—5.
- ¹⁶⁴⁾ Исти извор, стр. 42.
- ¹⁶⁵⁾ Исти извор, стр. 42—43.
- ¹⁶⁶⁾ Милутиновић С.: Историја..., стр. 192—4; Милићевић М.: Поменик..., стр. 701; Ненадовић Коста: Живот и дела Карађорђа и његових војвода, Беч, 1884, стр. 733—4.
- ¹⁶⁷⁾ Медаковић Аним: Окружје пожаревачко — Гласник Друштва српске словесности IV, стр. 185.
- ¹⁶⁸⁾ Милутиновић С.: Историја..., стр. 194—5.
- ¹⁶⁹⁾ Милутиновић С.: Историја..., стр. 194—5; Милићевић М.: Поменик..., стр. 702.
- ¹⁷⁰⁾ Милутиновић С.: Историја..., стр. 201.
- ¹⁷¹⁾ Видети фусноту бр. 157.
- ¹⁷²⁾ Видети стр. 49.
- ¹⁷³⁾ Гавриловић М.: Милош Обреновић I, стр. 294.
- ¹⁷⁴⁾ Гавриловић М.: Милош Обреновић I, стр. 210;—Петровић Мита: Неиздата збирка.
- ¹⁷⁵⁾ Гавриловић М.: Милош Обреновић I, стр. 211.
- ¹⁷⁶⁾ Исти извор, стр. 308—321.
- ¹⁷⁷⁾ Исти извор, стр. 338.
- ¹⁷⁸⁾ Ненадовић К.: Живот и дела Карађорђа... стр. XII—LI; Гавриловић М.: Милош Обреновић, књ. I, стр. 308—321, 338, књ. II, стр. 559—560.
- ¹⁷⁹⁾ Ивић Алекса: Буна Матије Поповића Ђака — Шишићев зборник. Загреб, 1929.
- ¹⁸⁰⁾ Милићевић М.: Поменик..., стр. 702.
- ¹⁸¹⁾ Мишковић Ј.: Грађа за новију историју Србије — Гласник XLVIII, стр. 160.
- ¹⁸²⁾ Милићевић М.: Поменик..., стр. 702.
- ¹⁸³⁾ Државна архива — К. К. Јагодинска нахија, 9 мај 1825.
- ¹⁸⁴⁾ Исти извор.
- ¹⁸⁵⁾ Милићевић М.: Краљевина Србија, стр. 40 и 46.
- ¹⁸⁶⁾ Исти извор, стр. 209—12.
- ¹⁸⁷⁾ Милићевић М.: Поменик..., стр. 702.

II
НАРОДНА ПРЕДАЊА И НАЗИВАЊА
САВРЕМЕНИКА О БОРБАМА ЛЕСКОВЧАНА
У ВРЕМЕ ПРВОГ СРПСНОГ УСТАЊА

НАРОДНО ПРЕДАЊЕ О ПРИПРЕМАМА УСТАНКА У ЗАПЛАЊУ, ВЛАСОТИНАЧКОМ КРАЈУ И ЗНЕПОЉУ

У Великом Крчимиру налази се крај цркве надгробни споменик тројице свештеника.

„Од поп Косте, њихова праунука и осталих старијих људи сазнао сам о овој тројници свештеника од прилике ово:“ Глас да је Хафис паша потучен на Иванковцу (1805) разнео се брзо око Ниша и још даље, по свим оним српским крајевима који се још не латише оружја против Турака. (С. Д.: У ствари то је било 1806 године. Види стр. 9) Једне вечери дошао је један „Вождов“ изасланик поп Јанковој кући (неки веле, да је био сам Вожд, али томе се не може веровати) па онда исприча овој тројници јуначке браће, како је српска војска дошла над сам Ниш и како ће Ниш кроз који дан бити у српским рукама. Потребно је, вели, да се и Заплањци, као и Власотинчани, дигну час пре на оружје, како би тиме спречили продирање Турака од Врања и Лесковца Нишу у помоћ. Поп Јанко црими ту вест са радошћу, и каже оном изасланику да иде, а он ће се са главнијим људима о томе договорити, и кроз 15 дана устанак ће бити готов. Тако је и било. После договора са главнијим људима из Заплања, поп Јанко се кренуо у Знепоље, да тај крај побуни, а сви ови остали Заплање и Власотиначки крај.

У Знепољу састао се поп Јанко са свима главнијим Србима, исприча им шта се ради по Шумадији, и како је српска војска већ сишла к Нишу, па их позва, да се и они, Срби Знепољци, дижу на оружје. Знепољци радо приставу на устанак и после неколико дана било је сакупљено већ неколико устаничких чета. Поп Јанко се после овога врати у За-

плаће, да види шта је тамо урађено, а Знепољцима каже, да се они крену и чекају га код В. Боњинца, два часа од Власотинца, где ће и он доћи са Заплањцима и Власотинчанима, па да се одатле један део војске упути низ Заплање, како би заузео пролаз Кутински и тиме спречио Турцима продирање у Заплање, а други део да се крене низ Биничку Мораву и заузме Клисору код Курвина града. Кад се поп Јанко вратио у Заплање, затекне готово све у реду.

Ну где је среће, ту је и несреће. Издајство нас је морило и сатирало и пре и после Косова. Неки поп из В. Боњинца, сазнав за овај покрет, прокраде се кроз планину, дође паши у Ниш и све му исприча. Паша брзо нареди, те се један јак одред коњице крене кроз Заплање, и дубоко у ноћ стигне у Крчимир. На спавању ухвате сва три брата—свештеника; метну им букагије на ноге, баце на коње и у највећем трку стигну изјутра у Ниш. Чим су стигли у Ниш, паша нареди, те се подигну троја вешала на нишавском мосту, а пред главним градским вратима, и одма их повеша. Спрема за устанак отпочета је почетком месеца јуна 1805, (СД: 1806) а они су обешени, како веле, лицем на Петровдан.

Устаници знепољски били су дошли на уречено место, но чувши шта је било са попом Јанком и његовом браћом, они се врате.

Три месеца стајали су на вешалима ова три мученика за народ свој. Паша није давао да се скину, да би тиме плашио осталу рају.

* * *

Након две године родбина обешених свештеника, по скупе новце откупи њихове кости, пренесе их у В. Крчимир и сахрани их ту пред црквом 1807 г.“ (Св. Марић: Белешке из Заплања, „Градина“ 1900, стр. 122-4. Коментар овог предања дали смо на стр. 9).

Напомињемо да је година која се налази на надгробном споменику погрешно прочитана. С. Петровић је утврдио да се ради о 1806-ој години. (Свет. Петровић: Око наше Нишаве, Пирот 1934, стр. 31; Коста Костић — Годишњи извештај гимназије пиротске за 1908/9 год. — Запис бр. 39).

Предање о разговору Карађорђа са Стрељом

Када је Стреља постао старешина лесковачких бећара—?

„После неког времена, Стреља се замоли Добрњцу, као старешини на Делиграду, да га пусти да иде с неколико стотина бећара да одметне Лесковачку нахију. Добрњац, бојећи се да овај момак не западне где међу велику турску силу, и не погуби толике људе, не допусти му што је искао.

Стреља, једном, деси добре воље самога Карађорђа, па се и њему тако исто замоли.

— Коекуде, упитаће Ђорђе: — Знаш ли ти, момче, колике воде теку поред Лесковца?

— Знам, Господару, одговори Стреља, и почне бројити: — Морава, Власина, Ветерница, Јабланица, а и Топлица је близу.

— Е, видиш ли, куд теку велике воде, туда пролазе и велике војске. Шта ћеш чинити ти, с мало друга, међу великом силом?

— Господару! одговори Стреља: — родио сам се онамо: знам сваки грм и сваки трн; ако Турке и не разбијем, бар ћу их поплашити; умем побећи и зечијим трагом.

— Коекуде, кога су ти Турци посекли, те си на њих тако љут?

— Нису ми посекли никога; али су ми на правди отели имање. Присвојили су мој самоков који сам имао у селу Козарима, а и мене би убили да нисам побегао амо. Зато сам љут на Турке, поред онога за што је на њих љут сваки Србин!

— Коекуде, ако се уздаш у се да можеш затворити Просеченицу (у Моминој Клисури), да пресечеш пут врањанском паши, начинићу те војводом од Лесковца...

— Уздам се у Бога, Господару, да могу, мањ да главе не буде на мени!

— Кад је тако, а ти, чим наша војска приђе к Нишу, узми друга колико ти треба, и иди. Али ако то не урадиш — не иди ми на очи: главу ћу ти одсећи!“

(Овај разговор објавио је М. Милићевић у два своја рада, у „Поменику знаменитих људи српскога народа новог времена“, стр. 699-700, и у књижевној обради у књизи „Зимње вечери“, II издање, Београд 1922, стр. 121-122. На оба места овај разговор је истоветан. Изгледа да га је Милићевић прибележио заједно са описом битке на Дедобарском хану и беседом

Стреље Власотинчанима. Највероватније је да му је сва три догађаја испричао деда Цека, Власотинчанин који је тада имао 110 година).

3

Предање о Стрељиној беседи Власотинчанима

Чувши за ту несрећу (пораз код Дедобарског хана), Стреља само викне:

— Хаткињу!

Власотинчани га опколе, и навале на њега питањима и прекорима:

— Шта то би? Како би? Шта учини од нас, од Бога да нађеш? Гурну ни угарак у куће, па сад бежиш?

Стреља пуши, ћути, ни у кога не гледа. Изведоше му бедевију. Он уста, прекрсти се, баци јој се у седло, па, одбивши облак густа дима, проговори:

— Власотинчани! ја Просеченице не запитих, дружину згубих, ваше куће сагорех, и вас поробих. — Сад идем да све то платим главом. Али, Власотинчани! Наш ће траг остати: њега керови не могу олизати. По нашем трагу доћи ће други, доћи ће трећи, доћи ће четврти... Дobar је Бог... Што не могосмо ми — моћи ће неки... Који ће то бити? Када ће доћи? Ја не знам; али да ће доћи, тако знам као што вас гледам...

То изговори, хаткињу ободе, и као муња одлете ка Каменици, к српској војсци!

(М. Милићевић: Поменик знаменитих људи, стр. 700-1.

Овај текст, са малим разликама, налази се и у другим списима Милићевићевим, у Краљевини Србији, стр. 116-7, и у *Зимњим вечерима*, стр. 129-30. И он је, по свој прилици, забележен од већ поменутог деда Цеке из Власотинца.)

4

Како је Стреља побегао од Турака

Стреља је имао „дућан у селу *Козарима*, и некакав мајдан гвожђа, који је био дао под закуп неким скопљанцима, Турцима. Кад дође време да се закуп плаћа Турци не само не даду пара Стрељи него хтедну да га убију. Стреља, кад виле то, стругне у *Дели-логор* (Делиград) Карађорђу, те стане у њега као добровољац, и војевао је у Србији три године дана. После тога Карађорђе му да седам стотина Шума-

динаца да с њима заузме *Просеченицу* у Моминој клисури, и пресече пут војсци из Врања и Скопља“. (Мита Ракић: Из Нове Србије — Отаџбина V, стр. 506).

5

Ракићева варијанта народног предања о Дедобарској бици

Стреља се задржа у Власотинцу и не оде у Просеченицу како му је наређено, него сакупи нешто мало војске у околним селима „и даде је неком Сави Дедобарцу да с њоме иде и заузме Просеченицу, а он остане са Шумадинцима у Власотинцима.

Но и овај Сава Дедобарац не оде у Просеченицу, него дође у Дедобарски хан, и ту ухвати и потуче једну чету Турака, па онда, осиливши се, заседне у Дедобарском хану србовати, тј. седети и пити.

Чује паша из Врања шта је било с оном четом Турака, дигне војску, и једног дана бане код Дедобарског хана, заузме брдо на левој обали Мораве, према Грдилици, које се зове Кале Грдиличко. Саво, видећи Турке затвори се са својима у хан, и почне се бити. Турци опале топове с брда те у хан, запале хан и у њему џебану Савину, те и хан и момци Савини оду у ваздух, само остане жив Саво с неколико другова, но и њих Турци похватају и исеку. Кад чује за ову катастрофу, војска се Стрељина разбегне, а он, видећи да му нема више станка у Власотинцима и у војводини својој, врати се у Србију.

Полазећи рекао је:

„Ја сам погрешио, и знам да ће ме Карађорђе убити. Не жалим себе, него ми је жао друштва које мене ради изгубе. Што сам учинио неће пропасти. *Мој шраг неће керови полизати*“. (Мита Ракић: Из Нове Србије — Отаџбина V, 506—7).

Напомињемо да је народно предање о Стрељи, онакво какво га налазимо код Милићевића, вероватно претрпело извесне измене. Оно је поетизовано и хероизирано. Ракићева варијанта овог предања, објављена пре 65 година, несумњиво је заснована на подацима самога Милићевића. Тако, например, у оба текста налазимо један те исти списак побуњених села, тј. села из којих је Стреља прикупио војску. Ипак, нама изгледа да је ове податке Ракић попунио и дотерао према неком реалистичком казивачу. Обрада самог устанка несум-

њиво је веродостојнија и потпунија код Милићевића, чак је и његова легенда боља и интересантнија. Ипак смо нашли за сходно да јој супротставимо Ракићеву варијанту, која тражи узроке пораза у људским манама. У једној су легенди устаници хероји, а у другој обични смртници. Мада је истина о њима негде између ова два приказа, читаоци могу да одаберу ону легенду која им више одговара.

6

Предање о Цветку Врановачком, војводи јабланичком

Село Врановце налази се у подножју брега Смрчја, а на десној обали реке Јабланице. Неки пут село је ово било прави град (варош), а данас броји једва око 20 кућа. У овоме селу родио се чувени јунак Цветко назван Врановачки. О детињству овога јунака не зна се много, само то, да су га његови родитељи — по занату земљорадници — дали код некаквог калуђера те је мало писма изучио.

Кад му умру родитељи, Цветко оде из Врановца у Шумадију и тамо је негде служио али где и код кога не зна се, само се зна да је негде служио у Јагодинском округу, јер после кад је се вратио причао је више пута о Капетан Кочи и његовој крајини.

Кад се Цветко врати понова у Врановце отвори хан, почне трговати највише са сољу. Као поштен и ваљан трговац он се брзо прочује у својој околини, а кметија његова избере га за главног кнеза.

На две године — око 1802 год. — Цветко отпочне на развалинама старе бошњачке цркве подизати нову. И доиста је начинио о свом трошку лепу цркву у селу Бошњаку која и данас служи. До скора је имала записано на једној плочи каменој кад је и које године подигнута, али је та плоча узидана више јужних црквених врата. Стари поп Јован вели да је он исту читао, и да је на њој било записано и презиме Цветково, али га се он не сећа а зидана је вели 1801 год.

Кад је Цветко почео зидати цркву у Бошњаку највише му је сметао неки Абдурахман Слишански. Абдурахман више је пута долазио до Лугарских брестова са по неколико чета Арнаута, да спрече зидање, али их је Цветков вранац увек опажао, и хрзањем јављао своме господару, да непријатељ

долази. За тили часак Цветко би појахао вранца и појурио Арнауте, погуби по некога па се врати натраг, те ослободи мајсторе да зидају цркву слободно.

Ничега се, вели, није бојао само кад узјаше вранца; летио је као куршум, а он би само мењао с њега на непријатеља пушке, држећи увек страховити ханџар у зубима. У највећем трку пунио је пушке.

Само име Цветково довољно је било, па да Турчин од стра премрзне.

Као што рекох био је познат са Кочином крајином, те се од тог доба заче мисао код овог родољубивог Србина да треба једном прегнути свом снагом, да се стресе турски јарам с врата. Те због тога кад 1804 године букне устанак у Шумадији, Цветко одмах почне живо радити и спремати овај крај за устанак. Он одмах оде из свог села и пређе к устаницима. Тамо се почне са ондашњим вођама договарати о устанку.

Но кад Турци опазе, да Цветка одавна нема у селу, они почну на њ сумњати. Кад Цветко једне вечери сеђаше са својима у кући, нападну га неколико Арнаута с намером да га убију или ухвате. Но Цветко то опази, јурне из куће међу Турке, опали из пушке, на глас се слегне село, те тако помлате све, да ниједан главе није изнео.

Кад чују Турци шта је Цветко те вечери починио, почну му претити. Те због тога, а како ни за устанак није све било спремљено, Цветко није смео јавно ићи но се крио по мало од Турака, да га из преваре не убију.

Али кад се српска војска поче приближавати к Нишу, и кад се Власотинчани са Стрељом 1809 год. (С. Д.: 1807) подигоше, тада и Цветку пође за руком те подиже народ на оружје, и то око 50 села.

Кад тако покупи око 600 до 700 устаника, тада Цветко запали најпре хан у своме селу и убије субашу. Одатле се крене даље ка Грделици, успут је палио турске ханове и убијао Турке. Имао је два повећа боја на Паликућама и Вучју, на оба места страшно је разбио Турке. И тако је ослободио цео предео дуж реке Јабланице, Ветернице и Вучанке.

На Клисури састане се Цветко са Савом Дедобарцем, кога беше послао Илија Стреља (С. Д. у ствари Петар) војв. лесковачки, да пресече пут Турцима врањским. Пошто је и ту Цветко на једном теснацу разбио и сатро са свим Турке,

онда се нису имали, за извесно време чега бојати, те се тако и Цветкови и Савини војници распреме и сместе у један хан. У подруму ханском сместили су били муницију.

Но Турци из топова потпале ону муницију што је била у подруму, и тако ту изгину готово сви, па и сам Цветко и Дедобарац.

Неки веле да Цветко није ту у механи погинуо. Но кад се је хан запалио, он је са оним остатком војске хтео да се повуче горе у брда, и тек што је дошао до једног моста, један Турчин који се под мостом сакрио, опали из пушке и убије Цветка. Од Цветкових рођака данас нико нема у Врановцу.

Цветко је био средњег раста, округлих образа, густих црних и великих бркова и веђа. Говор му је био—вели чича Станко — за чудо крупан, широких плећа уопште крупан човек. Био је доста кицош, увек се лепо носио, ретко је кад ишао пешке, увек на његовом вранчићу, и тада би обично говорио: „само кад појашем мога вранца никога се не бојим — тешко Турцима“.

О свему овоме причао ми је чича Станко из села *Цекавице*, који вели да је давно *Преврљио* 100 год. а био је великоца мужак кад је Цветко подигао буну, имао је око 20 година.

У Лебану
На Светог Тому 1887 г.
(„Српство“, 1887, год. II, стр. 157)

Свет. М. Марић,
учитељ лебански*

7

Предање о боју код села Паликуће

„Прича се у околини Лесковца како је пре 100 година, неки Пеша Прчић из Накривањског чифлука, био дигао народ на Турке. Турци поведу војску на тога бунтовника. На селу Паликући сретне се Пеша с турском војском. Ту су се били четири дана. Најпосле Турци Пешу разбију, војску његову растерају, а село попале“.

(Милићевић М.: Краљевина Србија, Београд, 1884, стр. 82.

Канитц наводи слично предање само с том разликом што се вођа устанка зове Пеша Пешић. Усто, он каже да је село Паликућа добило то име, зато што су га Турци тада спалили. — Канитц F. *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk*, стр. 243).

Предање о борбама у Поречју

У време пре Карађорђа избио је устанак око Накривња. Устаници су изабрали за свога вођу Петра и прогласили га за цара. У почетку су имали успеха и заузели читаво Поречје. Кад је наишла турска војска били су потучени. Турци су попалили и опљачкали села од Стројковца до Лесковца, а мештани су побегли у брда и тамо се населили.

Стари друм ишао је десно од садашњег друма Лесковац—Стројковце. Његови трагови се још увек познају. На том друму лежала су села Трњане, Паликућа, Пресечина и Јајно. Трњане је било на месту званом „Папрат“. Паликућа више Трњана, а Пресечина километар од Старог Трњана, према Стројковцу. После спаљивања ових села становништво се више није враћало у њих. Садашња села на обема странама Ветернице повукла су се до самог брега. Пошто су ту били велика шума и трњак они су се тиме удаљили од пута. Ново становништво дошло је највећим делом из Пољанице и враћске околине. (Причање Алексе Трајковића из Великог Трњана, старог 70 година који је о овоме слушао као дечко од свога оца Наће).

Топографско име везано за Стрељу

У атару села Градишта код Горунове мале постоји пропланак са насељем „Стрељина“.

(Податак Богољуба Горуновића)

Казивање Топал Ђорђа Петрова, житеља београдског, о погибији Цветка Врановачког

(Забележено 16 октобра 1841 године и дато у нашој транскрипцији)

„Но пођемо едан пут из бању и пред нама — в. (војвода) А. Вељко и четири бимбаше српске по имену Цветко из Ниша, Крста Шљивовички, Маринко Пиротски и Пеша Тешички, по селима терати Турке и бунити Србе да устају. Чујући таково Турци у Нишу покупе се пет-шест хиљада и пођу на поље, па дођоше нам неки људи и јавише да долазу

противу нас Турци и дошли су већ близу нас. Чујући ми такове вести шта ћемо и куда ћемо да се склонимо на пусију (бусију) да и дочекамо, а било е свега нас до 800 војника. Спрама село Копај Кошару имаде едан поток између два брега, кое се склонимо у исти поток сви, пак повика в. А. Вељко Цветку бимбаши: узми неколико друга пак изађи горе на брдо, да видите има ли колико турско војство што долазу противу нас. Пођемо нас 40 друга са Цветка бимбашу и изађемо горе на брдо. Док ми изађосмо на брдо ал нас Турци већ обколише. Видећи се ми у такву нужду шта ћемо и куда ћемо, сада у на предак не можемо нигде проћи а натраг се друштву вратити не могасмо. Видевши нас Турци на брегу па јурише нас, а ми побегосмо у пештере, т. е. по рупама кое су у бреговито биле, и ту се по пештерама по неколико друга склонимо, но навалише Турци на исти пештере у кои смо ми били да би нас живе поватали. Но ми смо се ту храбро држали и гледали шта ћеду радити около нас. Коњаник кои е био одоше на поток на в. А. Вељка да њега туку, а пешаци навалише на нас у пештерама али нас ништа неможеду да досаду, ер ми из пештера еднако тучемо и не дамо никоме близу нас да се прикучи, но около пештера еднако залазе. Између нас 12 друга у пештару бијаше и Цветко бимбаша...“

После овога излагања износе се детаљни подаци о томе како се Цветко преплашио и није хтео да остане у пећини, већ је захтевао да се она напусти и да се бежи. Најзад се излаже како је Цветко сам истрчао из пећине и почео да бежи: „Пак пође уз брдо да бега. Но видеше га Турци да пуже уз брдо пак неможе нигде да се макне, ер се рони земља. Он пође уз брдо а земља се орони, а он опет се свали доле. Видећи себе преварена рад би после опет доћи у пештеру, али већ ние могао, а и ми нисмо могли никако изаћи да га натраг узмемо, ер навалише Турци и убише га, и дођоше после Арнаути пешаци турски, главу му за похвалу оцекоше, а руке му исекоше за прстења, ноге му исекоше за тозлуке, све га опленише и на комаде разнесоше га. Таи дан смо се вазда тукли а ништа нам Турци нису могли учинити, а увече вратише се опет натраг у Ниш, а ми из пештера изађосмо и одосмо код в. А. Вељка у нашу кумпанију без бимбашу Цветка. У исту вече побегосмо оданде и дођосмо натраг у бању.“

Напомињемо да су упркос рељефног и реалистичког причања тврдње Ђорђа Топал Петрова о кукавичлуку Цветковом врло субјективне. Јасно је да је међу дванаесторицом

српских бораца опкољених у пећини било размимоилажења о томе да ли има изгледа за одбрану пећине или је боље пробити се кроз турски обруч и побећи. Избор другог решења од стране Цветка и његов покушај бекства не би се смео оквалификовати као кукавичлук зато што је он погинуо а остали се спасили, пошто су Турци напустили опсаду пећине. Пробијање кроз непријатељске редове захтева више храбрости него одбрана утврђеног положаја. Можда је оптуживање Цветка имало за циљ да прикрије сопствени кукавичлук Топала Ђорђа Петрова.

Предање о Николи Мандрди

К'д било турско, а там (на северу) српско, Коле Мандрда, комита, дошја с војску. Јед'н мом'к јавија на аскери. Стражар се успаваја, аскери побегли у Кашкало. Мандрда искараја топови. Све ги потепали. Одатле омаје. У т'ј град слте тројица смејали да улегну.

Забележено 1933 год. Чича Стојан Милосављевић, Вучје.

Подаци о Николи Мандрди забележени од Ристе Николића

Док је Мандрда „боравио у Пољаници, Арнаутима је толико био дојадио, да су Арнаутке њиме децу плашиле, у ђуткујући их речима: „Шуј ће Мандрда“. (Ђути иде Мандрда). Његова пушка, „Мандрдина шишана“ и данас се чува у Пољаници. Старац један, коме су Арнаути ради те пушке кућу палили, гађали га и непрестано гонили, мало је поманитао, али није допустио, да се „потурчи“ Мандрдина шишана. О њему данас зна сваки старији човек у Пољаници и околним областима“.

Успомена на Мандрду везана је у Пољаници и за неке кладенце. У близини села Трстена, у Маљоковој ливади још увек постоји Мандрдино кладенче, а у близини села Салинца Ајдучки кладенац, па се прича да је ту долазио Мандрда. (Р. Николић: Пољаница и Клисурса, Београд 1904, страна 162—3,192).

Лесковачка народна песма о Карађорђу

а

Море врћај коња, Абдул Терим-аго,
 Море врћај коња пишман ће да буднеш.
 Мори не га врћам, џан - Стамено, мори,
 Мори не га врћам да знам да погинем.
 Море пуче пушка, џан - Стамено мори,
 Море пуче пушка из Густе ораси,
 Море те ми рани Абдул терим-агу.
 Море ага паде, џан - Стамено мори,
 Ајде да бегамо бела Перке, мори,
 Море да бегамо у зелену гору,
 Да нађемо мори тога Црног Ђорђу.
 Море пуштај војску Кара-Ђорђо, море.
 Море пуштај војску, девојке осташе,
 Море све девојке бел трвељ сплетоше.

Ова песма настала је у Лесковцу у време Карађорђевог устанка. На путу за југ, пред самом Грделичком клисуром налазио се чувени Ораовички хан. Он је био надалеко познат по својим лепим и похотљивим блудницама. Из тога времена остала је и узречица: „За Стамбол путује у Ораовицу гледа“. Један од лесковачких спахија, Абдул Терим-ага често је навраћао код некакве лепотице у овај хан. Српски момци, заљубљени у ту лепотицу, а кивни на Турке којима су српске жене служиле за увесељавање, приреде му заседу у Густим орасима, који су се налазили пред самим ханом, а по којима је и сама Ораовица добила име. Упркос опомене од стране једне жене, Стамене, Абдул Терим-ага је отишао у правцу хана и том приликом био убијен.

Непотпуни текст ове песме био је објављен у Споменици ослобођења Лесковца.

Крај ове песме многи стари Лесковчани не знају. Због њеног револуционарног садржаја, пошто се односи на лесковачке бећаре, овај се део није смео певати за време Турака. Из тог разлога ова је песма позната готово искључиво као лирски израз необуздане љубави, која не зна ни за какве препреке, и која чини да се не води рачуна ни о смртној опасности само када је у питању састанак са вољеном женом.

Крај ове песме донели смо по казивању Добривоја Каписазовића, који га је опет слушао од свога оца Сотира Ка-

писазовића. Потпуни текст већ је објавио Д. Трајковић на страни 14 поменуте брошуре.

Интересантно је да је Владимир Ђорђевић једино у Лесковцу забележио ову песму, и то са две различите мелодије. (В.Ђ. 61). Његов текст има оригиналан завршетак:

б

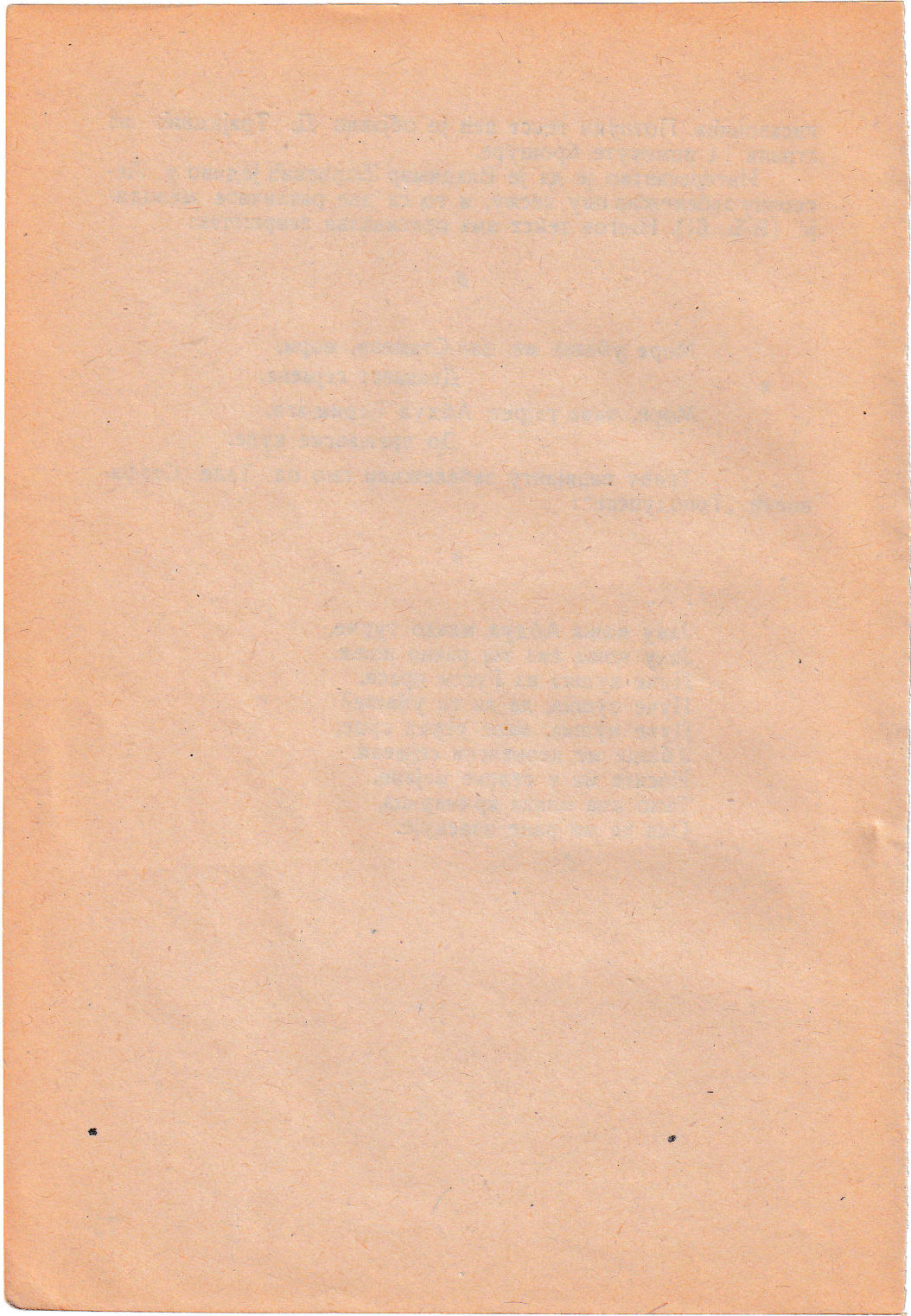
...
Море убише ме, цан-Стамено, мори,
Дванаест сејмена.

Море, чине гајрет, Абдул Ђерим-аго,
До врањанске куле.

Трећу варијанту забележили смо од Тале Стефановић „Топодупске“:

в

...
Јану коња Абдул младо турче,
Јану коња низ тој равно поље.
Пуче пушка из Густе ораси,
Пуче пушка, да ли га убише?
Пуче пушка, мене усред срце,
Убише ме дервенски сејмени.
Носите ме у селске мејане,
Тамо има млада крчмарица,
Она ће ми ране излекује.

РАДОВИ
СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА
који се односе на Лесковац и околину

I Књиге и брошуре

- 1) *Социјална структура села и аграрна реформа у Лесковачком округу.*—Издање Окружног одбора Народног фронта, Лесковац, 1946, стр. 23.
- 2) *Стари Лесковац као просветни и културни центар.* — Библиотека Градског народног музеја у Лесковцу, бр. 1, 1951, стр. 21.
- 3) *Аграрни односи за време Турака у лесковачком крају.* — Библиотека Градског народног музеја у Лесковцу, бр. 2, 1951, стр. 30.
- 4) *Тако је некад било (Из блиске прошлости Лесковца).* — Издање Градског одбора Народног фронта Лесковац, 1951, стр. 24.
- 5) *Почеци радничког покрета у Лесковцу.* (Издано поводом десетогодишњице стварања Лесковачког партизанског одреда). — Издање Среског синдикалног већа, Лесковац, 1951, стр. 31.
- 6) *Борба с Турцима под Скобаљићем,* историја и предање — Библиотека Градског народног музеја у Лесковцу, бр. 3, 1951, стр. 42.
- 7) *Градска привреда старог Лесковца - Изглед Лесковца за време Турака — Лесковачки пашалук.* — Издање Библиотеке Градског народног музеја у Лесковцу, бр. 5, 1952 г. стр. 153.
- 8) *Лесковачка енциклопедија,* св. I. Библиотека Градског народног музеја у Лесковцу, бр. 6, Лесковац, 1954, стр. 30.
- 9) *Грађа за проучавање Лесковца и околине,* Св. I — Библиотека Градског народног музеја у Лесковцу, бр. 7, Лесковац, 1954, стр. 88.
- 10) *Историја радничког покрета Лесковца и околине од 1903 до 1914 године,* Лесковац 1954, стр. 28 (Посебан отисак из Споменике педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине).
- 11) *Спреља — Лесковчани у Првом српском устанку (Историја и предање)* — Библиотека Градског народног музеја, бр. 10, Лесковац, 1954, стр. 75.

II Чланци у часописима и зборницима

- a) *Лесковачка индустрија — Лесковац јуче и данас*, Лесковац, 1935, стр. 28—30.
- б) *Хисар код Лесковца* — „*Старинар*“, серија III, књ. VIII—IX, 1934, стр. 311—13.
- в) *Велики штрајк шекстилаца из 1937 године — Споменница педесетогодишњица радничког покрета Лесковца и околине*, стр. 276—278.

III Избор материјала и редакција С. Димитријевића

- 1) *Споменница педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине*. — Издање Одбора за прославу педесетогодишњице радничког покрета у Лесковцу, Лесковац, 1954.

Уредник:
ВЕЉА ИВАНОВИЋ,
управник музеја

*
Штампано у штампарском предузећу
„Напредак“ — Лесковац

*
Тираж 1000 примерака

*
Штампање почето 1-ХИ-1954 године

*
Штампање завршено 28-ХИ-1954 године
